

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra občanské výchovy a filozofie

Bakalářská práce

Počátky Svaté Hory jako poutního místa
Beginnings of Holy Mountain as a Place of Pilgrimage

Autor: Gabriela Pokorná

Vedoucí bakalářské práce: Mgr. Markéta Dvořáková

2011

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně za pomoci zdrojů uvedených v seznamu použité literatury.

Ráda bych tímto poděkovala především paní Mgr. Markétě Dvořákové, která mi poskytla cenné rady a byla mi při psaní této práce velkou oporou, dále potom paní Ing. Marii Traxlerové za poskytnutí informací a pomoc při vyhledávání dokumentů v archivu Svaté Hory.

Abstrakt

Tato práce se věnuje poutní místu Svatá Hora, především pak jeho počátkům. Sledujeme proces, jakým se z obyčejného, nijak nevyčnívajícího místa, může stát nejznámější poutní místo v Čechách zasvěcení Panně Marii. Pro lepší uvedení do problematiky se zpočátku věnujeme poutním místům obecně, zmíněné jsou například lokality poutních míst či motivace poutníků, později svou pozornost přesouváme na Svatou Horu. Zaměřujeme se na její vývoj jako poutního místa v prvních staletích její existence. Zmíněné jsou zázraky, které se zde udály, a samozřejmě důležité osobnosti, které se zasloužily o rozvoj poutního místa. Věnujeme se prvním poutníkům, kteří sem přicházeli, sledujeme jejich pohnutky, a stejně tak sledujeme postupné přestavby kapličky a pozdější úpravy, při kterých vznikl krásný a velkolepý areál poutního místa. Na závěr krátce uvádíme pohled na poutní místa ve 20. století, a přístup literatury k poutním místům v posledních desetiletích.

Abstract

This thesis attends to the Holy Mountain – a place of pilgrimage, mainly to its origins. We can observe the process of an ordinary and uninteresting place becoming the most well-known place of pilgrimage consecrated to the Virgin Mary in Bohemia. At first we go in for general overview of places of pilgrimage that will help us become more familiar with this broad issue, we mention e.g. locations of places of pilgrimage and pilgrims' motivation. Later we focus on the Holy Mountain. We follow its becoming a famous place of pilgrimage in the first centuries of its existence. We allude to miracles that took place here as well as important personages who had crucial influence on development of this place of pilgrimage. We are concerned with first pilgrims coming here, their motives and by the same token we aim at gradual rebuilding of the chapel and later construction work that led to a formation of a beautiful and monumental complex of buildings. Lastly we briefly go through the 20th century approach towards places of pilgrimage and the literary approach towards them in the last decades.

Obsah

Úvod	5
1. Poutě a poutní místa.....	7
1.1. Pojem pouti a typologie poutí	7
1.2. Proč lidé putují.....	10
1.2.1. Pout' jako nevšední zážitek.	10
1.2.2. Náboženský prožitek pouti	11
1.2.3. Motivace poutníků.	12
1.3. Lokalita poutního místa.	13
2. Svatá Hora nad Příbramí.....	15
2.1. Poutní místo Svatá Hora.	15
2.2. První zmínky.	16
2.2.1. Legendy.	17
2.2.2. Mohou být legendy pravdivé?.	19
2.2.3. Vznikající poutní místo.....	20
2.3. Socha Panny Marie svatohorské.	21
2.3.1. Tvůrce sošky.	21
2.3.2. Arnošt z Pardubic jako významná osobnost stojící u zrodu poutního místa.....	22
2.3.3. Vzhled sošky.....	23
2.4. Uzdravení slepce Jana Procházky.	24
2.4.1. Slepčova příprava na pout'	25
2.4.2. Nelehké putování.	26
2.4.3. U cíle.....	27
2.4.4. Svatohorská studánka.	27
2.4.5. Procházekův přínos pro Svatou Horu.	29
2.5. Jezuité na Svaté Hoře.	29
2.5.1. Zvyšující se návštěvnost Svaté Hory.	30
2.5.2. Díky jezuitům sláva Svaté Hory roste.	31
2.5.3. Výstavba svatohorského areálu.....	32
2.5.4. Pověst jezuitů v Čechách a jejich přínos pro českou kulturu.....	33

2.6. Vliv poutnictví na místní hospodářství.	34
2.7. Nejvýznamnější poutní místo v Čechách.	34
3. Poutní místa v kontextu 20. století.....	36
Závěr	38
Použitá literatura.	41
Přílohy.....	43

Úvod

Problematika poutí a poutnictví je velice zajímavou a důležitou součástí náboženského a kulturního života, která měla, a stále na mnoha místech má, dopad na celou společnost. V této práci se věnujeme Svaté Hoře u Příbrami, jednomu z nejvýznamnějších poutních míst v České republice. Snažíme se toto mariánské poutní místo zasadit do širšího kontextu náboženských poutí a jejich vlivu na jednotlivé věřící i širší okruh lidí, z tohoto důvodu byla použita literatura nejen z oblasti antropologie či religionistiky, nýbrž též psychologická, sociologická a v neposlední řadě historická literatura. Pokud se zajímáme o konkrétní poutní místo, jako je Svatá Hora, je velice přínosná návštěva zdejšího archivu, který se nalézá přímo v tomto komplexu, a přestože se samotný archiv nenachází v ideálním stavu, může nám sloužit jako zdroj mnoha informací, ke kterým bychom jinak přístup neměli. Samotný čas strávený na Svaté Hoře je zajímavým zážitkem, kdy na nás dýchne atmosféra posvátného místa, a krásné kresby na ambitech pomáhají naší představivosti při vykreslování událostí a zázraků, které se zde měly v minulosti udát.

Obecnější první část práce je určena k uvedení do problematiky poutí a nastínění různorodosti pohledů, z jakých je možno na tuto oblast nahlížet. Položíme si otázku, co jsou to poutní místa, zda je možné je zařadit do nějaké typologie, jak a kde vznikala, a v neposlední řadě se budeme věnovat problému motivace poutníků k cestám, tedy otázce, z jakého důvodu a za jakým účelem lidé putují. Přestože jsou okrajově zmíněna i jiná vyznání, klíčová je pro nás představa pouti v evropské křesťanské tradici. Převážná většina práce je ovšem věnována samotné Svaté Hoře, respektive samotnému vzniku mariánského poutního místa, vzhledem k tomu, že počátky Svaté Hory jako poutního místa můžeme pokládat za nejzajímavější období v historii Svaté Hory. Samotný vývoj od prvních náznaků výjimečnosti této lokality až k vybudování plnohodnotného poutního komplexu trval přibližně čtyři století, což dává dostatečný prostor k pozorování postupných změn ve vnímání tohoto místa místními lidmi i prvními poutníky. Máme šanci sledovat význam prvních zmínek o Svaté Hoře v podobě legend, podobu, v jakých se nám legendy dochovaly do dnešních dnů, příčiny výstavby

kapličky k vyjádření úcty Panně Marii a důvody, které sem přivedly první věřící. Stejně tak se znovu stáváme svědky zázraků vykonaných na tomto místě a toho, jak zapůsobily na místní obyvatele a jak Svaté Hoře dopomohly k její proslulosti. Zmíníme prvního slavného poutníka Jana Procházku, který byl nálezcem pramenu na Svaté Hoře, kde stále stojí studánka a je symbolem léčivé moci už více než tři staletí. Procházkovi následovníci v péči o kapli na Svaté Hoře – jezuité – také nemohou být opomenuti, vždyť právě oni měli na proslavení Svaté hory největší podíl. V okamžiku, kdy na Svatou Horu začínají pravidelně proudit desítky průvodů čítající stovky lidí, naše pátrání končí. Po vybudování rozsáhlého chrámu a díky věhlasu Svaté Hory po celé České zemi již toho období nespadá do doby počátků poutního místa, které jsme si vymezili jako téma této práce.

Závěrečné pasáže budou zamyšlením nad problematikou poutí, jak je na ní pohlíženo dnes. Nastíněna je významnost poutí pro život společnosti v minulých stoletích a nepříliš velká pozornost, které se této oblasti dostávalo ve století minulém, o čemž svědčí i nedostatek odborné literatury.

1. Poutě a poutní místa

Poutě jsou jevem, který provází lidstvo od nepaměti. S prvky poutě se setkáváme již v Bibli, ve Starém zákoně, kdy se výroční slavnosti – slavnost nekvašených chlebů, dále slavnost žně a slavnost sklizně měly slavit „před Hospodinem“ a byly tak podnětem k poutím ke svatyni v Šílu, kde byla uložena archa úmluvy, a později do Jeruzaléma.¹ O takové pouti se hovoří i v Novém zákoně: „*I chodívali rodičové jeho každého roku do Jeruzaléma na den slavný velikonoční.*“ (Lukáš 2, 41) Toto stojí v Evangelii sv. Lukáše, který pojednává o Ježíšově životě a učení. Mariánské poutě a mariánská poutní místa, kterými se zde budeme zabývat, tvoří jen nepatrný zlomek celé škály poutí, které se staly zvykem na mnoha místech světa, byly a dosud jsou nedílnou součástí mnoha náboženství a přetrvaly celá staletí i déle. S poutěmi se setkáváme nejenom v náboženských textech, nýbrž tato tradice pronikla i do pozdější krásné literatury. Jako dobrý příklad zde mohou být uvedeny *Canterburské povídky* Geoffreyho Chaucera, pojednávající o skupině poutníků, jejichž cílem je právě Canterbury.²

1.1. Pojem pouti a typologie poutí

Dostáváme se k samotnému významu slova pout'. Co je vlastně pout', putování? Každý člověk si zajisté dokáže představit různé formy náboženských poutí, někomu vytane na mysli obraz osamocené poutníka, jinému průvod tisíců věřících. Obecně může být pout' definována jako jistá „*cesta či výprava, zbožné putování buď individuální, nebo ve větším průvodu a s liturgickými odznaky k posvátnému místu, odtud tzv. poutním místem, kde bývá obyčejně památka na některé křesťanské svěťce, jeho hrob nebo ostatky, zázračné obr. n. sochy, studně, kaple, chrámy.*“³ Samozřejmě se poutě velmi liší, tyto rozdíly mohou spočívat

¹ FOUILLOUX, D. *Slovník biblické kultury*. Ewa edition: Praha, 1992, s. 187.

² CHAUCER, G. *Canterburské povídky*. Academia: Praha, 2010.

³ *Masarykův slovník naučný* (Díl V.). Československý kompas: Praha, 1931, s. 925.

v mnoha faktorech. Jedním z nich je náboženství samo, neboť poutě existují v mnoha náboženstvích, a nejen v nich, dále je tu výše zmíněný problém cesty, osamocené či ve větší skupině lidí, tyto cesty mohou být předem organizované, nebo nemusejí být rozvržené vůbec. Poutě se mohou lišit vlastním průběhem – nejběžněji se sice vykonávají fyzickým putováním na určité místo, ovšem vedle těchto cest existují i poutě duchovní. „*Cesta může být metaforická, vnitřní a duchovní bez jakéhokoli tělesného pohybu.*“⁴ Pokud vezmeme v potaz zeměpisně specifikovaná místa, která se stala poutními místy, i jejich úloha a postavení v životě poutníků je rozdílná. Některá poutní místa lidé vyhledávají po mnoho staletí, aniž by zájem o ně poklesl. Na druhé straně jsou i taková, jejichž sláva upadla v zapomnění a zanikla. Za pravý opak můžeme považovat neopomenutelné a již zmíněné město Jeruzalém, jehož proslulost přetrvala od dávných dob až dodnes.

Tím ovšem rozlišení typů poutí zdaleka nekončí, neboť, jak již bylo řečeno, vše závisí na úhlu pohledu, z kterého na pout' shlížíme, a čemu přikládáme větší důležitost. Zajímavý příklad možné typologie uvádí Fiona Bowie ve své knize *Antropologie náboženství*. Klíčovým aspektem v této typologii je cíl samotné pouti, tedy jednoduše řečeno - za čím se poutníci vydávají. Rozlišuje pět typů pouti, přestože, jak sama uvádí, samy tyto typy nevypovídají nic o pohnutkách, zážitcích, zkušenostech poutníka či o samotném průběhu pouti.⁵ Tyto typy jsou následující (zpracováno podle F. Bowie):

1) Pout' na posvátné místo. Taková pout' obvykle směřuje k nějaké stavbě, velmi často to může být chrám (např. Chrám Božího hrobu v Jeruzalémě). Další možností je krajinný, přírodní prvek. Všeobecně známá je řeka Ganga v Indii, která je považována za posvátnou. Dále můžeme uvést přírodní útvary rozšířené lidskou činností, jako posvátné studny (příkladem mohou být římské lázně u svatyně Sulus Minerva v Anglickém Bathu). Do tohoto typu poutí bychom zařadili i poutě na Svatou Horu, neboť stojí na místě, kde podle legend došlo k mnoha zázrakům, jak bude zmíněno později.

⁴ BOWIE, F. *Antropologie náboženství*. Portál: Praha, 2008, s. 251.

⁵ Tamtéž, s. 252-255.

2) Pout' k nějaké posvátné osobě či světci. V tomto případě zbožné věřící přivábí svatost jednotlivce, nikoli posvátnost místa spojeného s nějakou událostí. Může jít o osobu, za kterou se poutníci neváhají vydat stovky či dokonce tisíce kilometrů.

3) Pout' spojená s posvátným předmětem. Do této kategorie spadají ostatky svatých. Vzpomenout lze také křížové výpravy a jejich honbu za kousky kříže, na kterém byl Ježíš ukřižován, nebo jeho pohřebním plátnem. Zajisté bychom neměli opomenout sochy a obrazy Panny Marie a dalších světců. I zde stojí za zmínku Svatá Hora se svou soškou Panny Marie, která ovšem údajně vznikla přibližně století po založení první kapličky na Svaté Hoře (viz níže).

4) Pout' jako posvátný text. Toto je jeden ze způsobů, jak chápat křesťanské poutě do Svaté země. Poutníci své trasy a posvátná místa vyhledávají za pomoci Starého i Nového zákona. Biblický text má významné postavení. Mnoho poutníků si tedy pout' v duchu prošlo již doma, dříve než tak učiní fyzicky.

5) Pout' jako alegorická cesta. V tomto bodě se z pouti stává cosi niterného. Zahrnuje snahu o duchovní dokonalost, často se uskutečňuje v kláštorech. Je typický jak pro křesťanskou, tak i pro buddhistickou či hinduistickou tradici.

Jak jsme ukázali, problém poutí může být nahlížen z mnoha úhlů pohledu a ukazuje se nám v mnoha rozličných podobách v průběhu lidských dějin. Na různá poutní místa se vydávají věřící z velkého množství důvodů a za různými posvátnými osobami, kterým chtějí projevit svou úctu. V průběhu staletí vznikaly i různé kulty. Jedním z takových kultů, který přetrvává dodnes a sehrál důležitou roli ve vzniku poutních míst, je kult mariánský. Díky vzniku kultů a uctívání stále více svatých se mohutně rozrostl počet poutních míst. Zvláště sílilo uctívání Matky Boží a vznikala nová poutní místa, kde se Panna Marie zjevila či kde se nacházel její milostný obraz.⁶ Na rozšíření kultu Panny Marie měla velký vliv snaha nalézt prostředníka ve vztahu mezi lidem a Bohem. Bůh byl běžnému člověku vzdálený a nedosažitelný, právě proto hledali lidé tato zprostředkování. Tím byla úcta k Panně Marii. Projevem snahy o přiblížení se Bohu jsou poutní místa, kam lidé putují

⁶ OHLER, N. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*. Vyšehrad: Praha, 2002, s. 38.

někdy i dlouhé týdny.⁷ Jedním z míst, kde se poutníci mohli poklonit Panně Marii, a které k tomuto účelu slouží již několik staletí, je i Svatá hora u Příbrami.

1.2. Proč lidé putují?

1.2.1. Pouť jako nevšední zážitek

Pouť byla pro věřícího člověka důležitou součástí jeho náboženského života a zasahovala i do širší společenské reality. Vždy znamenala něco výjimečného, nevšedního a svátečního. Svátek je chápán jako vybočení z rutiny, která jinak člověka provází při všech každodenních činnostech. Svátek je záležitost ryze kulturní, je vždy nějak odlišný, je úplně jiný než všední den a také těm, kteří ho dodržují, něco jiného přináší. Jak již víme, mnohé svátky jsou spojeny s poutěmi a jako takové se často týkaly celého společenství lidí. Příkladem je putování zbožných Izraelců do Jeruzaléma a cesta muslimů do Mekky (každý muslim sem putuje alespoň jednou za život).⁸ Ačkoli pouť nemusí být nutně spojena se slaveným svátkem, cesta sama i její geografický cíl – poutní míst, jsou jistým způsobem sváteční. Lidé jim jednak přikládají zvláštní význam, a dále nejsou určeny k běžným, všedním účelům. Nesmíme opomíjet hlubší význam poutí, musí mít nějaký duchovní smysl, nikdy zde nechybí transcendentní element, tedy pocit přítomnosti něčeho, co přesahuje naši vlastní existenci, něco „nad námi“.

Přestože se na poutě od nepaměti vydávali hlavně muži, ženy ani děti nebyly výjimkou. Ale proč se vlastně lidé bez rozdílu pohlaví a věku vydávali na poutě? Jaká byla jejich motivace pro takovou cestu? Bezpochyby můžeme říci, že je k tomu vedla jejich víra, úcta k Bohu a naděje. To nám ovšem jako vysvětlení nestačí, neboť důvodů pro pouť bylo vždy mnoho a často se lišily podle smýšlení či životní situace individua, které pouť podnikalo.

⁷ SOKOL, J. *Člověk a náboženství*. Portál: Praha, 2004, s. 204.

⁸ Tamtéž, s. 38.

1.2.2. Náboženský prožitek pouti

Pouť je cesta plná dojmů a prožitků. Z psychologického hlediska existuje mnoho forem prožívání, které jsou typické pro náboženský život (a jsou to tedy tím pádem i důležité pohnutky k poutím), některé z nich uvádí Pavel Říčan, který se opírá o popis „základních forem náboženských prožitků“ fenomenologa náboženství Friedricha Heilera. Tyto uvedené prožitky jsou úcta, ve které můžeme rozeznat bázeň, obdiv i odevzdanost, následuje strach, víra a důvěra, naděje, láska, pokoj jakožto stav vnitřního klidu, pokora, vděčnost, inspirace, zkušenost vyslyšené modlitby (ujistění o Boží existenci) a další.⁹ Samozřejmě se těmto prožitkům přiřazuje různou důležitost a jsou různě intenzivní, opět tu záleží na víře, samotném věřícím a situaci, ve které se nachází. Každý věřící poutník chová takové city, prožívá takové stavy či jich alespoň snaží dosáhnout.

Úcta k Bohu a Panně Marii a pokora je pro člověka mířícího na mariánské poutní místo samozřejmostí. Bez víry, důvěry a naděje by zmizel i důvod pro cestu. Jediné, co mnohým poutníkům, kteří se ocitli ve zdánlivě bezvýchodné situaci, zbylo a co je donutilo vydat se na pouť, byla už jen víra v zázrak, o který by mohli na poutním místě prosit. Podnětem k putování bývá často i vyjádření vděčnosti – *„Kdo se při plavbě do Norska ocitl v bouři, mohl třeba zvolat: ‚Svatý Olafe, pomoz! Vykonám pouť ke tvému hrobu v Trondheimu!‘ ... Kdo se dovolával nějakého světce, třeba seabeměně známého, a dočkal se pomoci, připisoval toto dobrodiní dotyčnému světci. Cítil se mu od té chvíle zavázán a nepodkládal by za dostatečný vděk jen příležitostnou návštěvu blízké kapličky při nedělní vycházce.“*¹⁰ Zkušenost vyslyšené modlitby hraje důležitější roli, než se na první pohled může zdát. Pokud věřící doputoval na své poutní místo, modlil se a jeho modlitby zde byly vyslyšeny, rozhodně tato událost nezůstala utajena. Zpravení o vyslyšené modlitbě či zázraku bylo považováno za nedílnou součást vyjádření vděčnosti. Mnoho lidí se o skutcích světce dozvědělo, začali u něj orodovat, a pokud se dostavil úspěch, už k místu putovaly zástupy lidí. Díky takovéto propagandě „od úst k ústům“ se hojně

⁹ ŘÍČAN, P. *Psychologie náboženství*. Portál: Praha, 2002, s. 247-9.

¹⁰ OHLER, N. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*. Vyšehrad: Praha, 2002, s. 29.

putovalo na mnohá místa.¹¹ Výše uvedené prvky můžeme sledovat i u poutí na Svatou Horu nad Příbramí, o které se zmíníme později.

1.2.3. Motivace poutníků

Jednotlivci stejně jako celé zástupy se vydávali na poutní místa, aby poděkovali za dobrodiní svatých, aby vyjádřili svou úctu, obohatili svůj duchovní život a v neposlední řadě aby prosili, a to o pomoc v jejich situaci, o pomoc při rozhodování v těžkých chvílích, o zdraví – jak o zdraví své, tak o zdraví někoho z rodiny. Mnoho legend o skutcích svatých, poutích za nimi a zázračných uzdraveních obsahuje sbírka Jakuba de Voragine *Legenda Aurea*. Vyprávění s názvem *Svatý Petr Mučedník* nám předkládá příběh o vyléčení nemocné ženy. „*Jedna žena trpící vodnatelností přišla s pomocí svého muže na místo Petrova umučení, pomodlila se tam a hned byla úplně uzdravena.*“¹² Prosba o zbavení tělesných neduhů a následné zlepšení zdravotního stavu příchozích poutníků byl jedním z podstatnějších jevů i na Svaté Hoře.

Dalším motivem pro poutě bylo pokání. Pout' jakožto pokání často ukládala v mnoha evropských zemích sama církev, přičemž pokání muselo být přiměřené vině. Českého opata Božetěcha stihla také tato forma pokání. V polovině 11. století musel putovat s vlastnoručně vyřezaným křížem do Říma. Tento opat byl všeobecně oblíben a byl velmi manuálně zručný, ale zároveň i toužil po slávě a byl popisován jako člověk domýšlivý a hřešící. Při své domýšlivosti posadil korunu na hlavu králi Vratislavovi, což mohl udělat pouze biskup. Bylo mu odpuštěno, ovšem s tou podmínkou „*aby udělal Ukřižovaného v rozměru své výšky a šířky, donesl jej i s křížem na vlastních zádech až do Říma a postavil v metropolitním chrámu svatého Petra apoštola*“.¹³

¹¹ OHLER, N. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*. Vyšehrad: Praha, 2002, s. 29.

¹² DE VORAGINE, J. *Legenda Aurea*. Vyšehrad: Praha, 1998, s. 161.

¹³ ŠIMÍK, P. *MM - kroniky - Kosmas dodatky M. sáz. I / 5* [online]. 2009-11-11 [cit. 2010-1-30]. Dostupné na: <http://www.moraviamagna.cz/kroniky/k_ko1096.htm>.

Tímto byly nastíněny důležité pohnutky, které přiváděly poutníky na jejich cesty. Zajisté tu byly i další, jež ovšem plnily již trochu jiné funkce a původní duchovní motiv zde nestojí sám o sobě, ale je nějak zprostředkovaný. To je případ poutí, kdy se spojí „příjemné s užitečným“, kdy se sama cesta ve společnosti jiných poutníků proměnila v zábavu, či cesty osvětového rázu. Zde už si ale tito lidé zaslouží spíše označení ‚cestovatelé‘ než ‚poutníci‘ a také se tyto cesty staly běžnými později až od 16. století. Cestovatelé je podnikali spíše z jiných důvodů, například putovali za krásami antických památek do Říma, a při té příležitosti zavítali i na nějaké poutní místo.¹⁴

Někdy celé rodiny opouštěli své domovy a vydávaly se na poutě, neboť je z domova vyhnala válka či epidemie nemocí, kterým se chtěli vyhnout.¹⁵

V dnešní době, kdy slábne tradiční religiozita, poutní místa vyhledává mnoho nadšenců pro umění či architekturu, pro které jsou některé stavby předmětem jejich zájmu. Zajisté by ani tímto výčet motivů návštěv poutních míst nekončil. Určitě bychom nebyli daleko od pravdy, kdybychom řekli: co individuální poutník, to jiný důvod pro pout’.

1.3. Lokalita poutního místa

Zatím jsme po většinu času zmiňovali hlavně proslavená poutní místa, která jsou celosvětově známá a kam ročně proudí zástupy miliónů poutníků (a v dnešní době i turistů), nesmíme ale zapomenout ani na menší poutní místa, která jsou velmi důležitá pro lid žijící v jejich okolí. Ne každý si mohl dovolit putovat do dalekých zemí, a proto vznikala poutní místa regionální, pro běžného člověka lépe dosažitelná. „*Tato místa byla spjata s působením svatých, vznikala při hrobech mučedníků, v místech, kde došlo k zázračným uzdravením nebo ke zjevení Panny Marie.*“¹⁶ Tak vznikala mnohá poutní místa i v naší zemi. Některá z nich jsou v obecném povědomí celého národa, jiná znají jen místní lidé. Vždyť jen na Moravě

¹⁴ OHLER, N. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*. Vyšehrad: Praha, 2002, s. 51.

¹⁵ Tamtéž, s. 71.

¹⁶ DIBELKOVÁ, I. a kol. *Poutní místa v Čechách*. Olympia: Praha, 2004, s. 5.

existuje kolem sta jen mariánských poutních míst, v Čechách pak toto číslo přesahuje dvě stovky.¹⁷ Každé z těchto míst má svou vlastní unikátní historii, svůj vlastní příběh, který začal před staletími a je postupně naplňován vykonanými zázraky a příchozími poutníky, kteří tomuto místu přiřkládají různé významy.

Za povšimnutí stojí i samotné lokality, kde se poutní místa nalézají. Mnoho z nich je situováno na kopcích. Poloha poutního místa má svůj význam, který má kořeny už ve starověku. *„Židům, Řekům a Římanům, do jejichž světa křesťanství vrůstalo, byla blízká představa, že božstvo se lidem zjevuje na určitých místech a že je lze nejlépe oslovovat na horách, pod stromy a u pramenů. Z vyprávění ve Starém zákoně bylo známo, že Bůh se lidem ukázal a pomohl jim na určitých význačných místech. Vědělo se také, že Boží přátelé jiná místa posvětili svou činností, svým utrpením nebo tím, že tu odpočívá jejich tělesná schránka.“*¹⁸ Velice často se tedy poutní místa nacházejí v lokalitách, kde jsou svaté ostatky, či na nových místech v krajině (jak bylo řečeno – převážně se jednalo o kopce a prameny), jež lidé považovali za zázračné či léčivé, podle toho, co se zde odehrálo. Tady se poté často postavila kaple nebo kostel. Nejednou se tyto stavby vybudovaly na místech, která byla významná i v předkřesťanských kulturách. Původně pohanských posvátných míst se mnohdy ujala katolická církev a dopomohla si tak k bližšímu kontaktu s pohanskými národy a upevňovala svůj vliv. Jako příklad můžeme uvést místa spojená s vodou, které byla přisuzována posvátná moc, a následné budování poutních míst u pramenů a studánek. Tato problematika bude zmíněna později, konkrétně u příležitosti vzniku studánky na Svaté Hoře, což je jeden z důležitých momentů v počátcích tohoto poutního místa.

¹⁷ KOUTECKÁ, S.H. *Stručný místopis mariánské úcty v Čechách a na Moravě*. Portál: Praha, 1992, s. 4.

¹⁸ OHLER, N. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*. Vyšehrad: Praha, 2002, s. 58.

2. Hora nad Příbramí

Po tomto obecnějším úvodu o poutích zaměříme svou pozornost na samotnou Svatou Horu, poutní místo, které se nachází u středočeského města Příbram, a které je poutníky vyhledáváno již několik staletí. Soustředíme se na jeho počátky a ukážeme, jak může poutní místo vzniknout, neboli jak se z běžného místa, které se jeví stejně, jako kterékoli jiné, stane místo tak výjimečné, že ho začnou vyhledávat zástupy poutníků. Svatá hora nám poslouží jako dobrý příklad, na kterém můžeme okolnosti a motivy vzniku poutního místa prezentovat.

2.1. Poutní místo Svatá Hora

Svatá Hora je jedno z nejznámějších a nejvýznamnějších poutních míst v naší republice. Nachází se na kopci jihovýchodně od města Příbrami. Tato vyvýšenina dosahuje výšky 580m nad hladinou Jaderského moře a leží 80m nad úrovní města.¹⁹ Není tedy v pravém slova smyslu horou, jak by napovídala její název, nýbrž velikým pahorkem. Každoročně sem přicházejí tisíce a tisíce poutníků, budovy Svaté Hory mají obrovskou uměleckou hodnotu, pyšní se nádhernou výzdobou a v neposlední řadě je i romantická krása hornatého okolí důvodem, že se Svatá Hora občas nazývá českými Lurdy.²⁰ Pokud bychom chtěli stručně uvést základní historické momenty, začali bychom mariánskou kaplí, která na tomto vrchu stávala již ve 13. století. Ve století 14. byl postaven gotický kostel a od roku 1620 se zde konaly poutě ke „Královně stříbrných hor“ (v Příbrami se těžilo stříbro). V druhé polovině sedmnáctého století byl kostel Nanebevzetí Panny Marie barokně přestavěn. V roce

¹⁹ HOLAS, F.X. *Dějiny poutního místa mariánského Svaté Hory u Příbramě*. Matice Svatohorská: Příbram, 1929, s. 24.

²⁰ HOLAS, F.X. *Sto kapítolek z dějin Svaté Hory, mariánského poutního místa u Příbramě*. Nákladem redemptoristů na Svaté Hoře: Příbram, 1947, s. 7.

Lurdy. Místo v jižní Francii, kde se roku 1858 údajně osmnáctkrát zjevila Panna Marie venkovské dívce Bernardettě Soubirousové, dala jí pokyn k nalezení pramene s léčivou vodou.

1732 byla slavnostně korunována gotická soška Panny Marie s Děťátkem.²¹ Tento výčet několika mála událostí nám mnoho o vzniku Svaté Hory jakožto poutního místa neříká, pouze nám může posloužit jako přibližná kostra při dalším rozvádění tohoto tématu.

2.2. První zmínky

Proč dostalo toto místo jméno Svatá Hora? Kdy a jakým způsobem vznikla původní Mariánská kaple? Chceme-li se dozvědět něco o úplných počátcích Svaté Hory, musíme se vrátit v čase přibližně o osm století. Přestože se ze Svaté Hory stalo významné poutní místo o hodnou řádku let později, je tato doba nesmírně důležitá. Kdyby nebylo pověstí o tomto vrchu a prvních zázraků, Svatá Hora by nebyla tím slavným místem, jakým je dnes. Dějiny Svaté Hory v době jejího vzniku halí rouška tajemství, protože se žádné věrohodné historické záznamy nedochovaly. „*Jen matná a nejistá světélka a bludičky lidových legend a pověstí vrhají matný a často klamný pablesk do prvních počátků dějin svatohorských, jímž se však duše, toužící po nezvratné pravdě, uspokojiti nemůže.*“²² Ale i přes pochybnosti, které zajisté každý právem chová k popisu takových událostí, víme, že se zde skutečně něco stát muselo a není pro nás už ani tolik důležité, co přesně se stalo, kdy se to stalo, jako spíše kde se něco událo. Lokalita je velice důležitá, protože právě na tomto místě se později píše dějiny a má pro lid zvláštní význam. Zdá se, že zpochybňování mýtů nám není moc platné, stejně jako hledání historických argumentů pro obhajobu jeho platnosti. „*Zde je důležitá vůle chtít do krajiny promítnout děj, který se jako přivázaný balonek vznáší nad určitým místem, kolem něhož krouží varianty příběhů, jak je měnil či obohacoval čas.*“²³ Nenechme se tedy odradit tím, že první zmínky jsou pouhými pověstmi, neboť, jak se později

²¹ KOUTECKÁ, S.H. *Stručný místopis mariánské úcty v Čechách a na Moravě*. Portál: Praha, 1992, s. 6.

²² HOLAS, F.X. *Dějiny poutního místa mariánského Svaté Hory u Příbramě*. Matice Svatohorská: Příbram, 1929, s. 25.

²³ HÁJEK T., BUKAČOVÁ I. *Příběh drobných památek (Od nezájmu až po fascinaci)*. Studio JB: Lomnice nad Popelkou, 2001, s. 100.

dozvíme, i v nich se mohou nalézat cenné informace, které nám pomohou k tomu, abychom si o počátcích tohoto poutního místa dokázali udělat úsudek. Ačkoli bychom při hlubším bádání narazili na mnoho pověstí týkajících se tohoto vrchu, ty opravdu známé a často uváděné jsou čtyři a autoři, kteří se o nich zmiňují ve svých dílech, se často opírají o práci jezuita Bohuslava Balbína *Diva Montis Sancti*.²⁴ Byli to právě jezuité, kteří začali na Svatou Horu docházet v první polovině 17. století, ujali se jí a udělali z ní významné poutní místo, kdo nám zanechal jedny z prvních písemných památek z této lokality.

2.2.1. Legendy

První z těchto pověstí je obsažena v knize učeného jezuita P. Šimona Kazimíra: *Tempe Mariana*²⁵, která byla vydána v roce 1653 latinsky. Předkládá nám příběh o rytíři, který si vyjel na lov i se svou družinou. V lesích byl přepaden lupiči, kteří rozehnali jeho sluhy a pronásledovali ho s vidinou lepší kořisti. Rytíř viděl, že přesilu nepřemůže a dal se na útěk. Když ovšem viděl, že se mu uniknout nepodaří, seskočil z koně, poklekl a začal se modlit. Vroucně prosil Pannu Marii o ochranu a slíbil, že postaví na tomto místě kapličku k její počtě, bude-li zachráněn. Jeho modlitba byla vyslyšena. Lupiči, přestože neustále chodili kolem něho, nebyli schopní ho najít. Rytíř byl tedy zachráněn a splnil svůj slib. Postavil tu kapli ke cti Panny Marie a od této chvíle se tomuto místu začalo říkat Svatá Hora.²⁶ Tatáž pověst byla zaznamenána i jinou osobou, a to jezuitou P. Albertem Chanovským, v jehož spise: *Vestigium Bohemiae Piae*²⁷ si můžeme povšimnout několika změn oproti předcházejícímu příběhu. V této „druhé verzi“ náš rytíř nebyl na lovu, ale

²⁴ BALBÍN, B.A. *Diva Montis Sancti*. Prae: Typis Universitatis, 1665.

(k nalezení: Národní knihovna, naskenovaný Generální katalog I > Arbeit - Bartz > 019: Balb-Ballad > 02190085; <<http://katif.nkp.cz/Katalogy.aspx?katkey=010GK1>>)

²⁵ HOLAS, F.X. *Dějiny poutního místa mariánského Svaté Hory u Příbramě*. Matice Svatohorská: Příbram, 1929, s. 26.

²⁶ Tamtéž, s. 26.

²⁷ CHANOVSKÝ, A. *Vestigium Bohemiae Piae*. Prae, 1659.

(k nalezení: Národní knihovna, naskenovaný Generální katalog I > But - Clar > 015: Chang-Charth > 06150094; <<http://katif.nkp.cz/Katalogy.aspx?katkey=010GK1>>)

vytáhl do boje proti nepříteli, kde byl poražen. Byl pronásledován nepřítelem a na přímlovu Matky Boží byl zachráněn.²⁸ A díky této kapli, kterou zde nechal vystavět, se toto místo začalo nazývat Svatou Horou.

Druhá pověst v podání B. Balbína popisuje příbramské měšťanstvo. To chtělo na tomto kopci, budoucí Svaté Hoře, postavit šibenici. Chtěli již začít se stavbou, ale pokaždé, když sem přepravili potřebný materiál, přes noc zmizel, resp. záhadně se ocitl na protějším návrší, jako by ho tam někdo přenesl. Když se tento incident několikrát opakoval, lidé poznali, že si Bůh nepřeje, aby na tomto místě stála šibenice. Proto se nazvala tato hora Svatou Horou a později zde byla Arnoštem z Pardubic, arcibiskupem pražským, vystavěna kaple k mariánské účtě.²⁹ Ale stejně jako v případě první pověsti, i tady se setkáváme s alternativou příběhu, kterou nám nabízí jezuita Chanovský. Podle něj na nynější Svaté Hoře šibenice opravdu stávala. Na protějším vrchu měl být postaven chrám a byl to materiál na stavbu tohoto chrámu, který se záhadně přesouval na místo šibenice. Lidé tak poznali, že si Bůh vyvolil pro tuto stavbu právě Svatou Horu.³⁰

Třetí pověst, neméně záhadná, vypovídá o tajemných světlech, jaká byla na tomto kopci několikrát zahlédnuta uprostřed noci. Údajně tu byla vídána pacholátka v bílém rouše, která s sebou nosila světla. Dále tu byla spatřovat záře, na jednom místě celou horu osvětlující, přirovnávána k hořícímu keři, ve kterém se zjevil Bůh Mojžíšovi. Podle tohoto dění začali lidé říkat kopci Svatá Hora. První písemná zmínka o těchto událostech pochází původně z česky psané knihy s názvem: *Succure miseris* z roku 1652, jejímž autorem byl jezuita Jiří Konstantinus. Byla to vůbec první kniha o zázracích na Svaté Hoře napsaná v češtině.³¹

Poslední, tedy čtvrté vyprávění, které bychom neměli vynechat, se zmiňuje o jisté šlechtičně a zázracích, které se děly po její smrti. Tato žena žila v Příbrami a

²⁸ JENTSCHKE, J.N. *Svatá Hora, poutní místo v Čechách*. Nákladem v kněhkupectví Eugena Petersona: Příbram, 1868, s. 8.

²⁹ HOLAS, F.X. *Sto kapitolek z dějin Svaté Hory, mariánského poutního místa u Příbramě*. Nákladem redemptoristů na Svaté Hoře: Příbram, 1947, s. 8.

³⁰ HOLAS, F.X. *Dějiny poutního místa mariánského Svaté Hory u Příbramě*. Matice Svatohorská: Příbram, 1929, s. 28.

³¹ Tamtéž, s. 28.

byla známá tím, že vedla velmi spořádaný a zbožný život. Když vážně onemocněla a byla si vědoma toto, že je její smrt nevyhnutelná, požádala své bližní, aby ji nepohřbívali na hřbitově, nýbrž její mrtvé tělo naložili na vůz tažený dobytčaty a nechali je jít, kam se jim zachce. Kam prý její tělo tato dobytčata zavezou, tam chce být pohřbena. Její prosba byla vyslyšena a po smrti byla naložena na vůz tažený dvěma voly. Na voze nebyl žádný vozká, a tak si zvířata mohla jít, kam se jim zachtělo. Ač nebyli volové nikým vedeni, zavezli ji na jižní vrch od města, kde byla pochována. Proto lidé nazvali tento vrch Svatou Horou. Ve prospěch této teorie, jak uvádí Balbín, mluví spis P. Václava Píseckého, Superiora Svatohorského (Balbínovi byly jeho spisy doporučeny), ve kterém je napsáno, že při pozdější stavbě oltáře ve Svatohorské kapli zde byla ve starém zděném oltáři nalezena bez rakve lidská kostra. Je jistá možnost, že by tyto ostatky mohly patřit výše zmíněné šlechtici.³²

2.2.2. Mohou být legendy pravdivé?

Máme tedy čtyři pověsti, všechny vypovídající o prvních zázracích na Svaté Hoře. Která z nich je ale nejvíce pravděpodobná? Nebo bychom je měli všechny hned z kraje zavrhnout, protože nejsou nijak historicky doložené a díky zázračným a nevysvětlitelným prvkům pro nás rozumem nepřijatelné? Ale lidé přeci potřebovali nějaký důvod, aby začali uctívat Pannu Marii právě zde. Nepojmenovali by tuto horu Svatou bezdůvodně. Ačkoli se nám uvedené příběhy mohou zdát téměř nemožné, přece jenom jeden z nich vyčnívá nad ostatní a nabízí se nám jako přijatelná forma. Tímto vyprávěním je příběh, který byl uveden jako pověst první. Ať už pátráme po počátečních pověstech v literatuře, která se specializuje pouze na Svatou Horu, či v kratším více míst zahrnujícím průvodci, tento příběh je uváděn nejčastěji.³³ To má své důvody. Je ze všech uváděných pověstí nejstřízlivější a i události, které na Svaté Hoře následovaly, by napovídaly jeho pravděpodobnosti.

³² JENTSCHE, J.N. *Svatá Hora, poutní místo v Čechách*. Nákladem v kněhkupectví Eugena Petersona: Příbram, 1868, s. 7-8.

³³ V posledních desetiletích vyšlo minimum literatury o Svaté Hoře a jako pověst o vzniku první kapličky je uváděna výhradně pověst o rytíři z rodu Malovců. Z této literatury můžeme jmenovat knihu *Svatá Hora* od Josefa Kopečka (2006) a knihu s totožným názvem *Svatá Hora* od autorů Františka Vaise a Daniela Doležala (1999).

Tato příhoda se údajně měla stát kolem roku 1260. Lupiči, stejně jako válečné řešení sporů, nebyly ničím výjimečným. „*Tato pověst jest opřena mimo to tou zvláštní okolností, že v kapli svatohorské byl na stěně vymalován obraz rytíře, prchajícího na koni před nepřítelem. Obraz ten byl teprv r. 1644 zabit.*“³⁴ To ovšem zdaleka není jediný důkaz potvrzující tuto domněnku. Hlavní aktér děje – zmíněný rytíř, pocházel s velkou pravděpodobností z rodu Malovců. V okolí Březnice měli tou dobou skutečně panství rytíři Malovcové. Tento předpoklad by se shodoval s jinou událostí, která spadala do období přibližně sto let po naší pověsti. Dějepisci z Tovaryšstva Ježíšova píší, že Arnošt z Pardubic, který nechal Svatohorskou kapli opravit a často se v Příbrami zdržoval, pocházel též z rodu Malovců.³⁵ Zdá se tedy nejvíce pravděpodobné i to, že Svatá Hora získala své jméno podle kaple postavené na ní tímto rytířem.

2.2.3. Vznikající poutní místo

Podle vyprávění stála již v druhé polovině 13. století na Svaté Hoře kaplička na počest Bohorodičky Panny Marie. Původní vzhled kapličky neznáme, neví se totiž přesně, jakých změn se dočkala, obzvláště při opravách vedených Arnoštem z Pardubic. Víme však, že byla jednoduchá, asi 8m široká a 15m dlouhá.³⁶

Přestože jsme se samotného tématu poutí zatím mnoho nedotkli, vzpomenu-li jsme důležitou součást minulosti Svaté Hory, a to její úplné počátky jako místa mariánské úcty. Jak je ovšem patrné, již se částečně přibližujeme k definici poutního místa. Poutní místo lze definovat také jako „*místo s náboženskou tradicí – narozením (popř. smrtí) světců, legendami o zázracích, uložení reliquií aj.*“³⁷ Co

³⁴ HOLAS, F.X. *Dějiny poutního místa mariánského Svaté Hory u Příbramě*. Matice Svatohorská: Příbram, 1929, s. 26.

³⁵ JENTSCHKE, J.N. *Svatá Hora, poutní místo v Čechách*. Nákladem v kněhupectví Eugena Petersona: Příbram, 1868, s. 9.

³⁶ BLAŽÁK, P.F. *Svatá Hora u Příbrami, mariánské poutní místo v Čechách*. Nákladem redemptoristů na Svaté Hoře: Příbram, 1907, s. 6.

³⁷ PAVLINCOVÁ, H. a spol. *Slovník: judaismus, křesťanství, islám*. Mladá fronta: Praha, 1994, s. 262.

se zázraků a legend, o nich vyprávějících týče, jsme tu na správném místě. Nyní ještě musíme dát prostor rozvinutí tradice. Mnoho poutníků sem v prvních desetiletích po založení Svatohorské kaple nezavítalo, neboť jak je známo, nacházela se na hůře dostupném místě. Stoupalo se k ní po strmém svahu, kde byl hustý porost a les. Zprvu sem přicházeli pouze místní lidé, poutníci z větších dálek až o několik století později.

Než se dostaneme k proslavení Svaté Hory, nesmíme opomenout jistou osobnost, o které zde již byla řeč, a která je původcem předmětu, konkrétně sošky, jež se stala významným předmětem uctívání a je vyhledávaným cílem poutníků i dnes. Touto osobou není nikdo jiný než Arnošt z Pardubic.

2.3. Socha Panny Marie Svatohorské

2.3.1. Tvůrce sošky

Arnoštovi z Pardubic, jedné z nejvýznamnějších osobností dějin Svaté Hory, se v dětství přihodila zvláštní věc, která vzbudila jeho úctu k Panně Marii. Vzděláván byl ve farní škole při chámě Panny Marie v Kladsku a v tomto chrámu nalézala se soška Panny Marie. A právě zde došlo k oné události, jak sám vypráví: „Já, Arnošt, svatě Pražské církve první arcibiskup, hříšníkům největší viděl jsem, ne v noci, nýbrž ve dne, ne v samotě a skrytě, ne v polospaní neb nepřítomnosti ducha, nýbrž při zdravém rozumu, ne ve spaní nýbrž na jevě následující hrozný mne velmi obtěžující zázrak.“³⁸ Dále popisuje, jak jednou vzhlédl k sošce a ona od něj smutně odvrátila svůj zrak. Arnošta to poděsilo a začal se tedy vroucně modlit, prosit o smilování, až k němu svou tvář otočila zpět.³⁹ Byl to pro něj natolik silný duchovní zážitek, že výrazně ovlivnil jeho smýšlení a směřoval jeho víru k úctě Panny Marie. Některé další detaily z jeho života můžeme přeskočit, abychom se mohli věnovat jeho působení v Příbrami. Důležitý zlom nastává v roce 1348, kdy byla tomuto pražskému arcibiskupovi udělena Příbram a okolní vesnice Karlem IV. V Příbrami

³⁸ JENTSCHE, J.N. *Svatá Hora, poutní místo v Čechách*. Nákladem v kněhupectví Eugena Petersona: Příbram, 1868, s. 13.

³⁹ ROYT, J. *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*. Karolinum: Praha, 1999, s. 84.

poté Arnošt často pobýval. Nechal zde zbourat starý zámek a dal vystavět nový i s kapličkou, která byla prvním příbytkem milostné sošky svatohorské, kterou údajně zhotovil vlastníma rukama (nejspíše již v roce 1348) po vzoru Panny Marie v Kladsku, a před kterou se dlouze modlíval.⁴⁰ Podle toho můžeme soudit, že Arnošt choval k sošce Panny Marie Kladské ohromnou úctu, která ho provázela celým životem. Jeho víra byla vedena především oddaností Matce Boží, a šířil mariánskou úctu zavedením rorátní mše svaté v adventu a dále zavedením ranní mše „matury“.⁴¹ Pro samotnou Svatou Horu bylo největší přínosem zhotovení této sošky Panny Marie, která, ač se za života Arnošta na Svaté Hoře nikdy nenalezala, si toto místo zvolila za svůj domov a stala se vyhledávaným cílem poutníků, hledajících požehnání či zázrak.

2.3.2. Arnošt z Pardubic jako významná osobnost stojící u zrodu poutního místa

Samotný předpoklad, že vznik sošky je datován do této doby, je velice zajímavý z pohledu spolupráce církve a světské moci. Za doby vlády Karla IV. žily světská i církevní moc vedle sebe v relativním souladu. Zmíněný arcibiskup, který proslul svou zbožností a mariánskou úctou, je ideálním příkladem této svornosti. Arnošt z Pardubic byl u panovníka oblíben (po zvolení arcibiskupem mu byla udělena Karlem IV. Příbram a přilehlé vesnice). V 17. století padl dokonce návrh na kanonizaci Arnošta z Pardubic, který se ale nakonec neuskutečnil.⁴² Mariánská úcta a přesvědčení o výjimečné úlohy Panny Marie v životě věřících byla již v naší zemi rozšířená a i v zemích s Českými zeměmi sousedících – Polsku, Bavorsku či Rakousku tomu nebylo jinak. O nic méně důležitý není ale ani lokální či národní motiv. V českých zemích je mnohasetletou tradicí hluboká úcta k zemským patronům a důležitým osobám, které měli v historii významné úlohy a utkvěli tak v paměti lidí. Tito lidé tvoří nedílnou součást národní identity a nazírání na vlastní

⁴⁰ HOLAS, F.X. *Dějiny poutního místa mariánského Svaté Hory u Příbramě*. Matice Svatohorská: Příbram, 1929, s. 38.

⁴¹ Tamtéž, s. 42.

⁴² ROYT, J. *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*. Karolinum: Praha, 1999, s. 82.

minulost a dějin naší země, na naše vlastenectví. Otázka tradice je úzce spojená s tím, jaký smysl přisuzujeme daným událostem a jak dějiny chápeme. Velice často narazíme na snahu o propojení tématu národních dějin a života národních světců (či významných osobností dané doby) se vznikem posvátných míst a uctívání Panny Marie. Proto se tento jev také značně dotýká poutních míst, jejichž vznik je často spojován právě s místními patrony či významnými českými osobnostmi, jako jsou např. věrozvěstové Cyril a Metoděj, svatý Václav, svatá Ludmila, svatý Jan Nepomucký, či právě Arnošt z Pardubic (Svatá Hora).

2.3.3. Vzhled sošky

Ve stručnosti můžeme zmínit vzhled dané sošky, ačkoli je mnoha lidem dobře známá. Jde tedy asi o půl metru vysokou postavu, vyrobenou pravděpodobně z hruškového dřeva. Obličej Madony i Ježíška mají barvu tmavohnědou. Madona je oděná v dlouhou červenou řízu, která má zlaté lemy, Ježíška, který žádný oděv nemá, drží na levé ruce. Při zvláštních příležitostech jsou oba oblečeni do slavnostního roucha.⁴³ Tento předmět mariánského kultu byl naposledy restaurován před rokem 1929. Při této restauraci mu byl dán křídový nátěr a „soška byla uhlazena a nová polychromie dala tvářím Panny Marie a Ježíška ‚líbeznější‘ výraz – za cenu ztráty autenticity.“⁴⁴ Jak nás Josef Kopeček správně upozorňuje ve své knize o Svaté Hoře, soška, kterou nalezneme na tomto poutním místě, je originál, což z ní dělá vzácný předmět, ovšem díky úpravám má již od původní podoby daleko.

Tato nevelká dřevěná soška měla již nedlouho po svém vzniku mnoho ctitelů, jejichž řady se postupně rozrůstaly. Také byla původkyní mnoha zázraků, které přitahovaly pozornost nejenom těch, kteří byli přímými svědky, ale i těch, kteří se o těchto divech dozvěděli jen zprostředkovaně. Zmíňme tedy alespoň letmo nevšední události, které tuto sošku proslavily a zapříčinily příchod poutníků i z dalekého okolí. Věřící se nechtěli smířit s prostými fakty o původu milostné sochy (v našem

⁴³ HOLAS, F.X. *Sto kapitolek z dějin Svaté Hory, mariánského poutního místa u Příbramě*. Nákladem redemptoristů na Svaté Hoře: Příbram, 1947, s. 10.

⁴⁴ KOPEČEK, J. *Svatá Hora*. Karmelitánské nakladatelství: Kostelní vydří, 2006, s. 160.

případě, či obrazu na jiných poutních místech) či o uzdraveních, ke kterým zde došlo, ale potřebovali zde mít nějaký legendický motiv, něco, co toto místo či událost učinilo v jejich očích ještě zajímavější, což pro ně z hlediska psychologického mohlo znamenat větší motivaci. Se soškou Panny Marie se pojí různé pověsti vypovídající o divech, kterých byli přítomní lidé svědky. Údajně se na sošce objevila jizva, která budila zdání, že krvácí. To se mělo dít v dobách, kdy české království procházelo těžkými časy nebo se potýkalo s něčím závažným. Jiné zázraky se měli projevovat změnou barvy sošky, avšak nejčastěji měla soška měnit svůj výraz ve tváři.⁴⁵

2.4. Uzdravení slepce Jana Procházky

Důležitou, ba téměř zlomovou událostí, byl zázrak nejslavnější a mezi lidmi nejvíce rozšířený. Tímto zázrakem bylo uzdravení slepce Procházky, ke kterému mělo údajně dojít již v roce 1632. Ať už se setkáme s literaturou zaměřenou na dějiny Svaté Hory či na jednoduché průvodce, ve kterých je alespoň nástin historie tohoto poutního místa, zmínka o Janu Procházkovi nikde nechybí. Příběh slepého žebráka, kterému byl náhle po dosažení cíle pouti na Svatou Horu navrácen zrak, obsahuje mnoho motivů, které jsou typické pro poutě a posvátná místa, jako například samotný zázrak uzdravení, dále nalezení léčivého pramenu a v neposlední řadě sen, který se v historii poutních míst objevuje často a který na Svatou Horu přivedl i tohoto poutníka Jana Procházku. Tento náš poutník, jeden z prvních, kteří se na Svatou Horu vypravili z velké dálky, pocházel z Nymburka. V průběhu svého života oslepl a už nebyl schopný se sám živit. Stal se tedy žebrákem, který musel zabezpečit nejenom sebe, ale i celou svou rodinu – ženu a děti. Bylo to právě na jaře roku 1632, kdy se mu měl ve snech začít zjevovat stařec velebného vzhledu, který ho nabádal k pouti na Svatou Horu s tím, že chce-li znovu získat zrak, má pomoc hledat u zázračného obrazu (sochy) Panny Marie. Takový sen se mu opakoval a zdálo se, že mužova slova byla naléhavější. Později byla prý starcova tvář přísnější

⁴⁵ JENTSCHE, J.N. *Svatá Hora, poutní místo v Čechách*. Nákladem v kněhkupectví Eugena Petersona: Příbram, 1868, s. 24.

a více než rada zněla jeho slova jako příkaz.⁴⁶ To ho nakonec přimělo pout' na Svatou Horu uskutečnit. Už toto samotné rozhodnutí z něj učinilo poutníka.

2.4.1. Slepcova příprava na pout'

O pouti, tedy samotné cestě se toho z pramenů mnoho nedovídáme, ale si přesto přibližně dokážeme představit, jak poutě v této době vypadaly a jaké obtíže mohly poutníka potkat. Vynecháme samotnou motivaci, které jsme se věnovali již dříve a která je v našem případě více než jasná. V první řadě musel poutník zvážit svou fyzickou zdatnost, tedy to, zda bude vůbec schopen pout' vykonat. Starší věřící, kteří již pro takovou cestu neměli dostatek sil, se často přiklonili k možnosti duchovní poutě. Jan Procházka trpěl vážným handicapem – slepotou, a tudíž by sám nebyl schopen cestu podniknout. Z tohoto důvodu si našel společníka, kterým měl být osmiletý syn jeho zetě a který ho tedy na Svatou Horu doprovodil.

Dalším problémem byla lokalita poutního místa. Mnoho důvěryhodných informací neměl poutník šanci nalézt, zvláště v dobách, kdy určitá místa ještě nebyla tak hojně navštěvovaná. Procházka se musel mnoho lidí vyptávat na Svatou Horu, než se dozvěděl, kde vlastně leží. S tímto problémem se potýkalo mnoho poutníků po celé Evropě. „*Mnozí se nezmohli na lepší poznatek, než že je to daleko, velmi daleko, nebo že cesta trvá tři dny, pět týdnů, měsíce, roky. Získat přesnější údaje bylo těžké už proto, že neexistovaly žádné míry, které by měli širší platnost; míle byla v každé zemi naprosto jiná.*“⁴⁷ Procházka musel urazit trasu mezi Prahou a Příbramí. Ve většině pramenů nalezneme informaci, že tato cesta měla být sedm až osm mil⁴⁸ (v dnešním měřítku je tato vzdálenost 60 kilometrů), což svědčí o proměnlivosti pojmů týkajících se vzdáleností i v čase. O údajích nutných k pouti se lidé mohli dozvědět od svých přátel, příbuzných, známých, a stejně tak i na pravidelných kázáních, kterých byli přítomni. Situaci ulehčilo pozdější proslavení

⁴⁶ HOLAS, F.X. *Dějiny poutního místa mariánského Svaté Hory u Příbramě*. Matice Svatohorská: Příbram, 1929, s. 73.

⁴⁷ OHLER, N. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*. Vyšehrad: Praha, 2002, s. 74.

⁴⁸ JENTSCHKE, J.N. *Svatá Hora, poutní místo v Čechách*. Nákladem v kněhupectví Eugena Petersona: Příbram, 1868, s. 5.

poutního místa i to, že z původních osamocených poutí jednotlivců se stávali celé organizované průvody. V případě delších poutí vyžadujících přenocování po cestě byla významná i otázka peněz a vybavení poutníků – jaká měli zavazadla, jak byli oblečení atd. Přestože bylo nutné, aby si poutník zajistil základní potřeby jako potravu a přístřeší, často byla pouť odříkáním – odříkáním fyzických nároků těla, ne však odříkáním duchovním. Celá cesta měla být modlitbou, poutník měl žít hlavně vnitřním životem a pevnou vírou. Tyto aspekty nepodléhaly racionalizaci, nebyla tu intelektuální snaha o jejich vysvětlení, přestože racionální stránku nelze zcela pominout. Prvotní je víra v lidské mysli, jen je spojena s pocitem úcty, důvěry, pokory a závislosti, stejně jako vědomí milosti a znovuzrození.⁴⁹ Zcela nepochybně byla tímto naplněna i mysl Jana Procházky po celou dobu putování i po samotném příchodu na Svatou Horu.

2.4.2. Nelehké putování

Je samozřejmé, že mu pouť trvala několik dní, neboť v této době bylo zvykem putovat pouze pěšky. Většina nepříliš majetných lidí neměla jinou možnost a navíc fyzická námaha a několikadenní, někdy i delší, tělesné strádání měla být také součástí vyjádření posvátné úcty, soustředěnosti a oddanosti duchovnímu životu. Nevíme přesně, jak dlouho trvala Procházkovi cesta na Svatou Horu. Známo je, že vycházel z Prahy, kde předtím nějakou dobu pobýval, a že na poutní místo dorazil 10. června roku 1632 (a na Svaté Hoře zůstal až do roku 1639).⁵⁰ Průměrná rychlost chůze člověka se pohybuje kolem 4 kilometrů za hodinu. Musíme vzít v potaz, že se neputovalo celý den, nutný byl i odpočinek a spánek. Ohler uvádí, že průměrně mohl ve středověku urazit pěší cestující 20 až 40 kilometrů denně.⁵¹ Krajina mezi Prahou a Příbramí se nezdá pro pěší chůzi nijak zvlášť náročná. Terén je mírně zvlněný, neboť zde leží Brdy, ale žádné velké přírodní překážky, které by bylo nutno překonat, se zde nenalézají. Jan Procházka putoval v červnu, kdy již

⁴⁹ NEŠPOR, Z.R., VÁCLAVÍK, D. a kol. *Příručka sociologie náboženství*. Sociologické nakladatelství: Praha, 2008, s. 132.

⁵⁰ VAIS, F., DOLAŽAL, D., *Svatá Hora*. Olšanská & Hyšpler: Příbram, 1999, s. 7.

⁵¹ OHLER, N. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*. Vyšehrad: Praha, 2002, s. 117.

většinou panují příjemné teploty, a den je dlouhý. Můžeme tedy předpokládat, že s přihlédnutím k jeho věku (datum jeho narození není přesně známo, ale touto dobou mu mělo být kolem 60 let), handicapu, a faktu, že s sebou měl průvodce, ale na druhou stranu ani jeden z nich přesně neznal cestu, jim tato cesta mohla trvat o něco déle, než zdravému člověku, pro kterého taková pouť byla otázkou přibližně dvou dnů.

2.4.3. U cíle

Po nelehkém putování dosáhli svého cíle, dorazili na poutní místo, a po prosbách k Panně Marii Jan Procházka nabyl opět svůj zrak, což mělo pro další vývoj Svaté Hory jako poutního místa nesmírný význam. „Byl to den, kdy přišla Matce Boží hodina její, aby v prosté sošce dostávalo se jí úcty tisíců.“⁵² Zprávy o zázračném uzdravení slepce se rychle roznesly a zázraky učiněné Pannou Marií Svatohorskou se dostaly do povědomí nejen obyvatel Příbrami, ale postupem času i lidu ze širšího okolí. Mnozí lidé, kteří o tomto zázraku nejprve pochybovali, se sami za Janem Procházkou vydali a po mnoha otázkách a dlouhém vyprávění o zázračné moci sošky, nakonec uvěřili. I manželka uzdraveného se za ním vydala, přestože ho nejprve v pouti na Svatou Horu nepodporovala a ve vyslyšení jeho modlitby nevěřila, a na Svaté Hoře s ním potom zůstala a pomáhala mu pečovat o zdejší kapli.⁵³

2.4.4. Svatohorská studánka

Z doby, kdy na Svaté Hoře došlo k tomuto zázračnému uzdravení, pochází i první zmínky o studánce s údajně zázračnou vodou. Na Svaté Hoře nebyl žádný zdroj pitné vody, a jak Jan Procházka se ženou, kteří zde nyní žili jako poustevníci, tak příchozí poutníci museli pro vodu chodit až dolů do města. V roce 1634 měl Procházka, samozřejmě s pomocí Panny Marie, nalézt po kopání nedaleko

⁵² HOLAS, F.X. *Dějiny poutního místa mariánského Svaté Hory u Příbramě*. Matice Svatohorská: Příbram, 1929, s. 76.

⁵³ Tamtéž, s. 83.

pousteveny pramen,⁵⁴ z něhož vznikla studánka, která v budoucnu ulehčila život jemu i nově přichozím.

Studánka, konkrétně prvek vody na poutním místě, není ničím výjimečným. Vodě jakožto jednomu ze základních živlů byl přikládán zvláštní význam dlouho před tím, než se v Evropě rozšířilo křesťanství. S vodou neustále přicházíme do styku v každodenním životě. Bez vody by nebyl život, voda často funguje jako symbol očištění, života, ale zároveň také smrti, protože ve vodě může člověk utonout. Pramen, tedy místo, kde voda vyvěrá ze země, je místo hodné naší úcty, je to místo životodárné, ať již slouží jako studánka, nebo zde vzniká řeka, důležitá pro obživu lidí v jejím povodí. Je to místo, kde se za určitým účelem setkávají lidé ze širšího okolí. Uctívání vody mělo hluboce zakořeněnou tradici již od dob pohanských náboženství, která vznikala v době prvního zemědělství a byla úzce spojena se schopností člověka zacházet se živly (především s ohněm a s vodou).⁵⁵

Významu vody se věnuje i Richard Jeřábek ve svém článku pro Český lid. Uvádí, že právě takové funkce vody jako očištění nebo utonutí si lidé zpočátku nedokázali racionálně vysvětlit, a proto jí přisuzovali i jiné vlastnosti, které byly čistě fiktivní. Věřili, že je voda může ochraňovat a sloužit jim, přičemž se představy lišily podle nabytých zkušeností (čím více poznatků o přírodě a jevech v ní lidé měli, tím více od těchto neskutečných vlastností vody upouštěli) a podle toho, jaké potřeby měly aktuálně plnit. Autor upozorňuje na skutečnost, že církev lidové úcty k vodě využila ve svůj prospěch, k upevnění svého vlivu. Zázračné studánky tvořily jakýsi most mezi pohanskými obyvateli a katolickou církví, která se je takto snažila přivést na cestu svého náboženského učení. Později se církev snažila o propagaci poutních míst se zázračnými prameny.⁵⁶ Studánka či jiná forma zázračné vody tedy k mnoha poutním místům patří. I na Svaté Hoře se nyní objevila studánka, byla v ní voda posvátná a očišťující od nemocí a hříchů. Tato studánka nebyla zapomenuta,

⁵⁴ JENTSCHE, J.N. *Svatá Hora, poutní místo v Čechách*. Nákladem v kněhupectví Eugena Petersona: Příbram, 1868, s. 22.

⁵⁵ SOKOL, J. *Člověk a náboženství*. Portál: Praha, 2004, s. 59-66.

⁵⁶ JEŘÁBEK, R. *K otázce vzniku poutních míst a jejich vlivu na život a kulturu venkovského lidu*. Český lid 48, 1961, s. 146-7.

ale postupně upravována a obestavována. Dnes se na tomto místě nachází drobná bílá budova s vysokou cibulovou střechou, stále důležitá součást poutního místa.

2.4.5. Procházkův přínos pro Svatou Horu

Příběh Jana Procházky se zasloužil o výrazné zviditelnění Svaté Hory a i díky němu sem přicházelo mnoho nových poutníků. Zprávy o jeho zázračném vyléčení a o moci svatohorské Panny Marie se donesly až k císařskému dvoru. Císaře Ferdinanda II. tato nevídaná událost natolik zaujala, že se i se svým synem, Ferdinandem III. (zvoleným za českého krále), při cestě do Čech na Svaté Hoře zastavil, aby prosil o pomoc v těžkých dobách války.⁵⁷ Přestože začínalo být toto místo známé i u šlechty a bylo častěji vyhledáváno, působila zdejší kaple spíše zpustošeně a alespoň drobných oprav se dočkala až v následujících letech. Po smrti Jana Procházky nebyl nikdo, kdo by o kapli na Svaté Hoře pečoval. Často sem docházeli faráři z Příbrami a začali sem přicházet i misionáři z Tovaryšstva Ježíšova, díky kterým se po několika letech začala psát nová kapitola v dějinách tohoto poutního místa. Ta kapitola, ve které se ze Svaté Hory stalo jedno z nejznámějších poutních míst v Čechách.

2.5. Jezuité na Svaté Hoře

Zdalo se, že Svatá Hora měla všechny předpoklady pro to, aby se z ní mohlo stát poutní místo známé po celé České zemi. Měla výhodnou polohu uprostřed Čech a již nyní, v 17. století, se pyšnila dlouholetou tradicí, která zasahovala až do předhusitských dob. Jezuité, kteří získali správu Svaté Hory do svých rukou, těchto předností dokázali využít. Ještě před převedením správy do rukou jezuitů zde jejich zástupci čas od času kázali – můžeme zmínit kněze P. Chanovského, který se podílel na písemných památkách a podal nám zprávy o legendách o Svaté Hoře. Svatohorskou kapli získal řád v roce 1647 a připojili ji k březnické koleji⁵⁸, kde

⁵⁷ DIBELKOVÁ, I. a kol. *Poutní místa v Čechách*. Olympia: Praha, 2004, s. 53.

⁵⁸ Pozn. Jezuitská kolej v Březnici byla založena v roce 1637.

působili. Tato skutečnost ale vyvolala nevoli u místních obyvatel. „Příbramští měšťané byli zpočátku proti tomuto řešení, protože kaple začala být vítaným zdrojem příjmů pro zchudlou svatojakubskou farnost a existovala obava, že se jinak nepodaří udržet ve městě kněze.“⁵⁹ Jistou roli v těchto sporech mohl hrát i fakt, že přestože byli lidé z Příbrami většinou katolíci, přece jenom tu stále existovalo do jisté míry i protestantské smýšlení. I přes drobné komplikace byla správa Svaté Hory předána do rukou jezuitů a díky jejich vynaloženému úsilí se stala nejslavnějším mariánským poutním místem v Čechách.

2.5.1. Zvyšující se návštěvnost Svaté Hory

Již od roku 1647 vedli správci Svaté Hory přesné záznamy o procesích, která se sem vydávala. Pečlivě byla i zaznamenána místa, odkud poutníci přicházeli a díky těmto podkladům můžeme sledovat, jak poutníků rapidně přibývalo. V archivu na Svaté Hoře se nalézá dokument s názvem *Přehled Svatohorských dějin*⁶⁰, který pečlivě zaznamenává příchody procesí již od zmíněného roku 1647. Je v něm uveden rok, kněží, kteří zde pracovali, počet milostí a především samotná procesí s názvem místa, odkud přicházela, a příslušným datem. Odtud se tedy můžeme dozvědět, že již v roce 1647 bylo zaznamenáno celkově 381 poutníků, průvody dorazily dva, a to z Příbrami a z Březnice. O dva roky později na toto místo dorazilo nově procesí z Plzně a počet poutníků se rozrostl na 1314. Takové zvýšení návštěvnosti mělo svůj důvod. Právě v tomto roce, kdy skončila třicetiletá válka, propukl v Čechách mor, který postihl mnoho měst a vesnic a nevyhnul se ani okolí Příbrami. Ale snad díky ochraně Panny Marie Svatohorské, jak se domnívali mnozí poutníci, kteří sem přicházeli prosit o pomoc, nemoc samotné Příbrami vyhnula, přestože sem mezi poutníky přicházelo mnoho lidí z nakažených oblastí.⁶¹ Mnoho poutníků přivedlo na Svatou Horu i přání vyjádřit svůj dík za konec války.

⁵⁹ VAIS, F., DOLEŽAL, D. *Svatá Hora*. Olšanská & Hyšpler: Příbram, 1999, s. 8.

⁶⁰ *Přehled Svatohorských dějin*, mapující počet procesí v letech 1647-1898, svazek se nachází v archivu Svaté Hory.

⁶¹ JENTSCHE, J.N. *Svatá Hora, poutní místo v Čechách*. Nákladem v kněhkupectví Eugena Petersona: Příbram, 1868, s. 37-8.

Sledujeme-li čísla označující počet poutníků a procesí, jejich rychlý růst je až překvapivý. V roce 1653 na Svatou Horu doputovalo 14 543 věřících a v roce 1657 se jejich počet téměř ztrojnásobil – poutníků bylo více než 41 tisíc. Pro zajímavost můžeme uvést, že v dobách, kdy na Svatou Horu putovalo vůbec nejvíce lidí, tedy v druhé polovině 17. století, byla překročena hranice 130 tisíc poutníků pro tento rok. Zajisté si položíme otázku, jak jezuité dosáhli takového úspěchu. Počet poutníků se během několika mála let jejich působení několikanásobně zvýšil, což nemohla být náhoda. Naopak, byl to výsledek jejich tvrdé mnohaleté práce.

2.5.2. Díky jezuitům sláva Svaté Hory roste

Jezuité byli vždy známi pro svou vzdělanost a vytrvalost v duchovních záležitostech. Po svém příchodu na Svatou Horu usilovali o její zviditelnění a snažili se rozšířit zázraky Panny Marie Svatohorské do povědomí co největší části tehdejší populace. Použili k tomu téměř všechny tehdy dostupné prostředky. Pořádaly se duchovní slavnosti, k propagaci Svaté Hory byla užívána i kázání. Vznikaly svaté obrázky a v neposlední řadě knihy.⁶² V roce 1952 se otcové z Tovaryšstva Ježíšova rozhodli, že nechají v Praze vyřezat kopii svatohorské sošky. Po jejich příchodu do Prahy byla soška vystavena v kostele nejsvětějšího Salvátora v Klementinu. I zde se projevuje um jezuitů v tom, že dokázali velice rychle šířit propagační materiály o sošce. „Letáčky s jejím vyobrazením a stručnou historií byly rychle vytištěny a po tisících rozdávány.“⁶³ Zda se podařilo udělat kopii sochy, není známo, ale přesto tato výprava nebyla zbytečná. Sláva Panny Marie Svatohorské značně vzrostla. Z knih, které byly vydány, bychom měli rozhodně jmenovat Bohuslava Balbína, jenž se Svaté Hoře věnoval v latinském díle *Diva Montis Sancti*.⁶⁴

⁶² VAIS, F., DOLEŽAL, D. *Svatá Hora*. Olšanská & Hyšpler: Příbram, 1999, s. 10.

⁶³ KOPEČEK, J. *Svatá Hora*. Karmelitánské nakladatelství: Kostelní vydří, 2006, s. 15.

⁶⁴ Kniha byla vydána již v roce 1665, později přeloženo do němčiny a do češtiny.

2.5.3. Výstavba svatohorského areálu

V prvních letech působení jezuitů na Svaté Hoře počet poutníků a procesí prudce stoupal a s tím vznikala potřeba lepšího zázemí pro poutníky a kázání. Jezuité to zde zpočátku neměli lehké, postrádali vlastní finanční prostředky a pozdější velká výstavba svatohorského areálu by byla bez darů mecenášů a poutníků téměř nemožná.⁶⁵ Protože ale byli podporováni ze strany měst, šlechticů, i dalších osob, mohlo se začít s budováním rozsáhlého komplexu, který postupně získával tvary, které známe dnes. Neopomenutelnou osobností je italský barokní architekt Carlo Lurago, který se ujal projektu a stavbu komplexu Svaté Hory uskutečnil. Hlavní stavební práce skončily v roce 1675 a Svatá Hora se stala jedním z nejvýznamnějších raně barokních staveb u nás. Kolem původního kostelíku se rozrostly ambity, brány a kaple, před hlavní branou byl v roce 1661 vztyčen sloup se sochou Panny Marie.⁶⁶ Takový sloup je jeden z prvních prvků, které nás i dnes přivítají, jestliže se na Svatou Horu vydáme alejí. Druhá cesta na tento kopec vede po schodech, které začínají již v centru samotné Příbrami a vedou přímo do ambitu Svaté Hory. Úplně první verze těchto schodů, zatím jednoduchá a oproti dnešku nekrytá, byla vystavěna jezuiti v 17. století. „První zmínka o nich činí při roku 1658. Toho roku dne 8. prosince přivedl příbramský děkan Bindiš procesí z Příbramě po 200 stupních čili schodech.“⁶⁷ Přestože v dalších desetiletích Svatou Horu čekaly ještě další úpravy a později proslula krásnými sochařskými a malířskými pracemi, už to nebyly zásahy tak razantní a na konci 17. století před námi toto poutní místo stálo přibližně v podobě, v jaké ho známe dnes.

⁶⁵ KOPEČEK, J. *Svatá Hora*. Karmelitánské nakladatelství: Kostelní vydří, 2006, s. 18.

⁶⁶ JENTSCHE, J.N. *Svatá Hora, poutní místo v Čechách*. Nákladem v kněhupectví Eugena Petersona: Příbram, 1868, s. 55-56.

⁶⁷ HOLAS, F.X. *Dějiny poutního místa mariánského Svaté Hory u Příbramě*. Matice Svatohorská: Příbram, 1929, s. 256.

2.5.4. Pověst jezuitů v Čechách a jejich přínos pro českou kulturu

Ačkoli bylo v minulosti na jezuity v Čechách často pohlíženo v nepřilíživě lichotivém světle, to, co se nám zachovalo z dob jejich působení, ukazuje, že tento pohled není možné považovat za univerzální. Obzvláště v druhé polovině 17. století, kdy se ujali Svaté Hory, jim bylo vyčítáno násilné vnucování katolického náboženství českému lidu a pobělohorská doba byla nejednou označena za počátek období „temna“. Nikdo nepochyboval o tom, že by jezuité nebyli vzdělaní a nepokoušeli se vzdělanost šířit, ale, jak uvádí Ivana Čornejová ve své knize „Tovaryštvo Ježíšovo“, radikální kritici v 19. století tvrdili, že jezuité využívají všech možných prostředků k získání majetku a využívali k tomu právě i vzdělání. Některé znalosti studentům záměrně nepředávali a výuku směřovali tak, aby z toho měli vlastní prospěch. Sama autorka knihy zde upozorňuje na to, že šlo velmi často o pouhé domněnky, které byly následkem protijezuitského smýšlení této doby.⁶⁸ I známý český spisovatel Alois Jirásek svým všeobecně známým historickým románem „Temno“ přispěl k negativnímu nahlížení na toto období a na jezuity.

Ovšem na druhou stranu, jak již bylo řečeno, jezuité byli představitelé vzdělanosti a zasloužili se u nás o rozvoj nejen ve vzdělání, ale i v architektuře a umění. Na jejich působení v Čechách tedy nelze pohlížet jen negativně, jak se často dělo. Když se dnes podíváme na Svatou Horu, tak přestože prodělala mnoho oprav a restaurování, základ stále tvoří to, co vybudovali jezuité. I František Holas, autor rozsáhlé knihy o Svaté Hoře, zmiňuje „blahodárné působení jezuitů“ na zvelebování Svaté Hory a na zvýšení návštěvnosti tohoto místa poutníky.⁶⁹ Jezuité nám zanechali mnoho památek, kterých si i v dnešní době velmi vážíme a považujeme je za důležitou součást české kultury, v případě Svaté Hory samozřejmě i architektury.

⁶⁸ ČORNEJOVÁ, I. *Tovaryštvo Ježíšovo*. Hart: Praha, 2002, s. 234.

⁶⁹ HOLAS, F.X. *Dějiny poutního místa mariánského Svaté Hory u Příbramě*. Maticе Svatohorská: Příbram, 1929, s. 147.

2.6. Vliv poutnictví na místní hospodářství

Nárůst počtu poutníků ovlivnil město Příbram také z ekonomického hlediska. Příliv poutníků a později turistů znamenal větší tržby pro řemeslníky, drobné obchodníky i poskytovatele ubytování. Řemeslníci našli uplatnění především za dob úprav a výstavby komplexu Svaté Hory. Větší odbyt potom zaznamenali již v druhé polovině 17. století především pekaři a další výrobci potravin. Místní lidé také začali vyrábět upomínkové předměty jako svíce, napodobeniny sošky Panny Marie Svatohorské, růžence a drobné obrázky.⁷⁰ Tato tradice se na Svaté Hoře udržela dodnes, i když upomínkové předměty již nejsou výrobky místních obyvatel. To, že si poutník z daného místa něco přinesl s sebou domů, pro něj mělo velký význam. Poutník měl památku na pouť, kterou vykonal, na to, že skutečně došel až na místo, a také mohl mít pocit, že si domů přinesl samotný kousek poutního místa i s jeho zázračnou mocí, která ho nyní bude doprovázet a chránit. Na Svaté Hoře vznikly kamenné stánky, kde si návštěvník i na počátku třetího tisíciletí může koupit růženec nebo pohlednici vyobrazující Svatou Horu, ale jak je v dnešní době zvykem, sortiment prodávaných předmětů se rozrostl i na výrobky, které s poutí příliš nesouvisí a jsou spíše symbolem spotřebního průmyslu než posvátného místa.

2.7. Svatá Hora, nejvýznamnější poutní místo v Čechách

V tomto okamžiku, tedy na konci 17. století, můžeme Svatou Horu prohlásit za významné poutní místo, které každoročně navštěvují tisíce poutníků. Proces počátků Svaté Hory je dokončen. Sledovali jsme zrod poutního místa od prvních zmínek, což byly pouhé legendy, od prvních zázraků, které se zde měly stát, až po významný přelom v 17. století, kdy byla Svatá Hora svěřena do rukou jezuitům a byla přestavěna v krásný architektonický celek. Přiblížen byl význam sošky, jejího autora Arnošta z Pardubic, uzdravení slepce Procházky a následná popularizace sošky a poutního místa, o což se postarali jezuité. Příběh Svaté Hory je velice barvitý, a přestože se nám nedochovalo příliš památek a věrohodných zdrojů z dob jejích úplných počátků, přece jenom máme k dispozici určité indicie jako lidová

⁷⁰ HOLAS, F.X. *Dějiny poutního místa mariánského Svaté Hory u Příbramě*. Matice Svatohorská: Příbram, 1929, s. 159.

vyprávění, Balbínovo rozsáhlejší dílo o Svaté Hoře a později písemnou dokumentaci od jezuitů, díky čemuž se můžeme pokusit o přiblížení událostí, které Svatou Horu postupně formovaly v poutní místo již od 13. století. Uplynulo několik staletí od prvních zmiňovaných zázraků do té doby, než na Svatou Horu začala proudit procesí čítající tisíce poutníků. V 18. a 19. století se počty poutníků zvyšovaly, na čemž má svůj významný podíl rychlejší šíření informací o Svaté Hoře, kterých bylo díky jezuitům (a později redemptoristům, kteří měli Svatou Horu ve správě od roku 1861 a působí na Svaté Hoře dodnes) nesrovnatelně více než v dobách, kdy se snažil něco o tomto poutním místě dozvědět Jan Procházka před svou poutí, a později tu byla také možnost snazšího a rychlejšího cestování v podobě využívání železnice.

3. Poutní místa v kontextu 20. století

Ve 20. století, obzvláště v jeho druhé polovině, se poutní místa ocitají v nelehké situaci. První a druhá světová válka a následný komunismus působení poutních míst značně utlumily, někde úplně přerušily. Tento osud potkal i Svatou Horu, kde byl plnohodnotný náboženský život obnoven až v roce 1990. Tyto události velice poznamenaly kulturní, společenský a literární život, který s poutními místy souvisel. Problematice poutí, která byla velice důležitou součástí náboženského života lidí a ovlivňovala i ostatní sféry života, nebyla věnována taková pozornost, kterou by si zajisté zasloužila. Na poutních místech se setkávaly tisíce lidí z různých kulturních oblastí, což vedlo k vzájemnému ovlivňování a obohacování. Už výše zmíněný Richard Jeřábek se vyjadřuje k nedostatečnému zpracování oblasti poutních míst a jejich vlivu na společnost: „Poutní místa jako specifický druh společenských středisek měla na vývoj lidové kultury nesporně velký, dosud ani etnografy ani sociology nedoceněný vliv.“⁷¹ Jako příklady zde uvádí setkávání lidí různých nářečí a následné ovlivňování jazykového vývoje či uzavírání sňatků mezi lidmi z jiného etnického prostředí, což se také podepsalo na vývoji lidové kultury. O tom, že byla i ta nejvýznamnější poutní místa z hlediska kulturního přínosu zanedbávána, svědčí i nedostatek odborné literatury z této oblasti. Uvedme jako příklad knihy, ve kterých se autoři věnovali Svaté Hoře. Nejrozsáhlejší dílo, jaké máme dnes k dispozici při studiu dějin Svaté Hory, je zde mnohokrát citované dílo Františka X. Holase, které pochází z roku 1929. Od této doby uběhlo již téměř celé století, a přesto nebyla napsána žádná kniha, která by tuto překonala.

Co se druhé poloviny 20. století týče, nalézt publikace o Svaté Hoře jako poutním místu se zdá být nemožným úkolem. Při rychlosti rozvíjení věd v minulém století, ať již jde o vědy společenskovední či historické, a širokém poli působení, v němž své poznatky uplatňují, se zdá, že poutní místa a jejich kulturní přínos bylo poněkud zanedbávané téma. Ovšem musíme uvést, že se situace již od devadesátých let zlepšuje. Sice se nedopátráme žádné obsáhlejší knihy, která by nás s počátky poutního místa na Svaté Hoře seznámila, ale napsány byly dvě kratší

⁷¹ JEŘÁBEK, R. *K otázce vzniku poutních míst a jejich vlivu na život a kulturu venkovského lidu*. Český lid 48, 1961, s. 150.

publikace⁷², které se historii Svaté hory věnují, a dále bylo vydáno několik menších brožurek a průvodců. Alespoň krátkou pasáž věnovanou Svaté Hoře nalezneme též v každém průvodci po českých poutních místech. Za zmínku stojí i to, že se o Svaté Hoře dočteme v publikacích od zahraničních autorů. Německý autor Clemens Jöckle nás seznamuje se stovkou posvátných míst po celé Evropě, přičemž nevynechal ani Českou republiku a kapitolka věnovaná Svaté Hoře je tedy samozřejmostí.⁷³ Z těchto poznatků a s ohledem na množství literatury k dané tématice tedy můžeme usoudit, že přestože nebylo v minulosti poutnictví a poutním místům věnováno příliš pozornosti, podmínky pro jejich studium se postupně zlepšují a nezbývá než doufat, že se tato tendence udrží a že v budoucnu budeme mít ještě více možných pramenů, budeme-li se chtít touto problematikou zabývat jak z pohledu sociologického, antropologického, religionistického či historického.

⁷² Kniha *Svatá Hora* od Doležala a Vaise z roku 1999; stejnojmenná kniha *Svatá Hora* od Kopečka z roku 2006.

⁷³ JÖCKLE, C. *Slavná poutní místa*. Grafoprint-Neubert a Karmelitánské nakladatelství: Praha a Kostelní Vydří, 1997.

Závěr

Poutě neodmyslitelně patří k náboženskému životu věřících. S motivem poutí se setkáváme již v Bibli a tradice zbožného putování se udržela až do novověku. Pouti vykonávají lidé různého náboženského vyznání a na různých kontinentech, tudíž se formy a průběh takových cest velmi liší. Obecně ovšem lze říci, že jde o výpravu k posvátnému místu, ať již nám vytane na mysl cestu fyzická, nebo alegorická, za nějakým účelem. Pout' je událost nevšední, věřící se nevydává na cestu každý den, a celou pout' tedy můžeme označit za událost určitým způsobem sváteční, která má pro účastníky hlubší význam. Na místech, na která lidé putují, mohou stát posvátné chrámy, žila zde, nebo stále žije jistá posvátná osoba, nebo se zde nalézá posvátný předmět. Účel pouti se také různí, a to velice často podle osobních pohnutek poutníků – může to být vyjádření pokory a vděčnosti, hledání naděje, víra v zázrak, uzdravení nebo pokání, pro které se člověk rozhodl sám, nebo mu bylo uloženo církví. Postupem času se o putování začali zajímat nejen věřící, ale i turisté, u nichž šlo o pohnutky docela jiné, a to například zájem o památky a architekturu.

Bůh byl často věřícími chápán jako něco jim velmi vzdáleného a i přes velkou snahu nedosažitelného. Proto lidé hledali cestu k Bohu přes různé prostředníky a vyhledávali způsoby a místa, kde by byli těmto prostředníkům blížeji a tím i blížeji Bohu. Osobou, ve které byly skloubeny lidské i božské prvky, byla mimo jiné i Panna Marie. Mariánský kult se rozšířil i do naší země a Svatá Hora vznikla jako mariánské poutní místo. Se snahou přiblížit se „božskému“ souvisí i lokality, na kterých poutních místa vznikala. Často byla zakládána na kopcích – opět můžeme odkázat na Bibli, kde se Bůh zjevoval často na horách či jiných významných místech. Dalšími oblíbenými lokalitami byly přírodní útvary, např. prameny, což často znamenalo na navázání pohanských tradic.

Za podobných okolností vzniklo i nejznámější poutní místo v Čechách Svatá Hora nad Příbramí, která je hojně navštěvovaným místem dodnes. Prvním zmínky se dochovaly ve formě legend a odkazují již na události ze 13. století. Setkat se můžeme s několika takovými legendami, ovšem nejčastěji se uvádí příběh rytíře

z rodu Malovců, který se na Svaté hoře modlil k Panně Marii, aby ho ochránila před nepřitelem, a jeho prosba byla vyslyšena. Od této doby zde stávala kaplička. Měli bychom uvést skutečnost, že prvotní písemné památky pojednávající o Svaté Hoře máme od jezuitů, kteří ji spravovali od poloviny 17. století. Už v dobách prvních legend měli místní lidé Svatou Horu v povědomí ukotvenou jako zvláštní, ne-li přímo zázračné místo a často se sem uchýlovali k modlitbám. Mezi první návštěvníky patřili především obyvatelé Příbrami, a to zejména horníci, kteří žádali o ochranu při práci a matky s dětmi. O větší popularitu Svaté Hory se zasloužil ve 14. století Arnošt z Pardubic, který je údajným autorem dřevěné sošky Panny Marie, kterou, přestože již po restauraci ze začátku minulého století lehce změněnou, nalezneme na Svaté Hoře i dnes. Soška měla mnoho uctívatelů a vykonávala mnohé zázraky. V závislosti na okolních problémech měnila výraz ve své tváři a byla původkyní mnohých divů, přičemž jeden z nejvýznamnějších činů bylo navrácení zraku slepci Janu Procházkovi, který putoval mnoho desítek kilometrů, aby se modlil k Panně Marii na Svaté Hoře.

Byl to právě Jan Procházka, za kterým se začali vydávat mnozí poutníci, aby viděli živoucí důkaz moci Panny Marie svatohorské. Tento poustevník, který se po svém zázračném uzdravení rozhodl na Svaté Hoře zůstat, má být také nálezcem pramenu léčivé vody na tomto poutním místě, dodnes zachovaném jako studánka. Nález pramenu a podstatnou úlohu vody jako léčivého a zázračného prvku můžeme chápat jako pozůstatek pohanských kultur, které vodu ctily jako symbol života i smrti.

Po smrti Jana Procházky nastává nová éra v dějinách poutního místa. Zprvu se péči o kapli nevěnovala příliš velká pozornost. Kvůli kázání sem docházeli faráři z města a později jezuité. Ti získali Svatou Horu do své správy v roce 1647 a proměnili ji k nepoznání. Díky svým propagátorským schopnostem, které využili v organizování duchovních slavností, na cestě do Prahy, kde sošku Panny Marie vystavili a rozdávali informační letáčky či při psaní prvních knih o Svaté Hoře. Díky se mnoho lidí o poutním místě dozvědělo a začaly sem každoročně mířit tisíce lidí. Krátce po svém příchodu na Svatou Horu začali plánovat výstavbu poutního komplexu, který by usnadnil poutníkům výstup na kopec i pobyt tam, který by byl schopen pojmut velké množství věřících a který by byl dostatečně reprezentativní.

S finanční podporou mnohých mecenášů a pomocí řemeslníků a umělců se jim podařilo vybudovat skvostný areál, který můžeme, samozřejmě trochu upraven oproti původní podobě (ovšem ne nijak zásadně), obdivovat i dnes. Přestože jsou klady a zápory působení jezuitů v Čechách předmětem mnoha sporů, jejich přínos je obrovský, jak můžeme sledovat na Svaté Hoře, v oblasti vzdělanosti, kultury, rozvíjení náboženského života i architektury. Svatá Hora zde již na konci 17. století stojí jako významné poutní místo, čímž můžeme počátky a utváření Svaté Hory považovat za dokončený proces.

Přestože měl vznik Svaté Hory jako poutního místa nesmírný vliv na místní obyvatelstvo – příliv poutníků znamenal na jedné straně podporu obchodování s potravinami i upomínkovými předměty, na straně druhé setkávání různých etnických skupin, které se neobešlo bez vzájemného ovlivňování a předávání prvků kultury. Přesto se zatím zdá být tato problematika ze společenskovedního hlediska příliš neprozkoumaná, snad až opomíjená. Mnoho zajímavých informací nalezneme v příslušném archivu, vlastní archiv má i Svatá Hora, ovšem ne vždy se zde dostaneme k potřebným informacím. V posledních letech se ale začíná množství literatury o poutních místech rozrůstat, což svědčí o rostoucím zájmu o tuto oblast. Občas se setkáme i s literaturou, která se zabývá i poutními místy, ovšem v jiném kontextu, než jaký bychom čekali, a který se již společenskovednímu bádání poněkud vzdaluje. Například kniha *Místa, která léčí* nám Svatou Horu předkládá jako místo nabité pozitivní energií, které nám dodává optimismus a blahodárně působí na imunitu a zrak.⁷⁴ Takový pohled na poutní místo je zajisté nevšední, ovšem větší pozornost by si poutní místa zasloužila i v odborné literatuře.

Na počátku 21. století je pro většinu z nás obtížné pochopit, nakolik silná byla víra poutníků, kteří snad právě díky ní opět našli své zdraví či záchranu, a jaká moc byla přisuzována poutním místům. Možná byla tato víra pevnější a významnější, než si dokážeme představit, a ovlivňovala společenskou realitu více, než si uvědomujeme a než jsme schopni vypátrat z historických dokumentů. I proto nám další studium této oblasti z pohledu společenských věd může přinést nové a zajímavé poznatky, které by byly přínosem pro utvoření uceleného obrazu o fenoménu poutí a jejich významu pro člověka i celou společnost.

⁷⁴ KRUMLOVSKÁ, O. *Místa, která léčí*. Troja: Praha, 1997, s. 109.

Použitá literatura

BLAŽÁK, P.F. *Svatá Hora u Příbrami, mariánské poutní místo v Čechách*. Nákladem redemptoristů na Svaté Hoře: Příbram, 1907.

BOWIE, F. *Antropologie náboženství*. Portál: Praha, 2008. ISBN 978-80-7367-378-9.

ČORNEJOVÁ, I. *Tovaryšstvo Ježíšovo*. Hart: Praha, 2002. ISBN 80-86529-30-4.

DE VORAGINE, J. *Legenda Aurea*. Vyšehrad: Praha, 1998. ISBN 80-7021-272-1.

DIBELKOVÁ, I. a kol. *Poutní místa v Čechách*. Olympia: Praha, 2004. ISBN 80-7033-844-X.

FOUILLOUX, D., LANGLOIS, A. a kol. *Slovník biblické kultury*. Ewa edition: Praha, 1992. ISBN 80-900175-7-6.

HÁJEK, T., BUKAČOVÁ, I. *Příběh drobných památek (Od nezájmu až po fascinaci)*. Studio JB: Lomnice nad Popelkou, 2001. ISBN 80-900903-9-7.

HOLAS, F.X. *Dějiny poutního místa mariánského Svaté Hory u Příbramě* Matice Svatohorská: Příbram, 1929.

HOLAS, F.X. *Sto kapitolek z dějin Svaté Hory, mariánského poutního místa u Příbramě*. Nákladem redemptoristů na Svaté Hoře: Příbram, 1947.

CHAUCER, G. *Canterburské povídky*. Academia: Praha, 2010. ISBN 978-80-200-1737-6.

JENTSCHKE, J.N. *Svatá Hora, poutní místo v Čechách*. Nákladem v kněhkupectví Eugena Petersona: Příbram, 1868.

JEŘÁBEK, R. *K otázce vzniku poutních míst a jejich vlivu na život a kulturu venkovského lidu*. Český lid 48, 1961.

JÖCKLE, C. *Slavná poutní místa*. Grafoprint-Neubert a Karmelitánské nakladatelství: Praha a Kostelní Vydří, 1997. ISBN 80-85785-47-1; 80-7192-153-X.

KOPEČEK, J. *Svatá Hora*. Karmelitánské nakladatelství: Kostelní vydří, 2006. ISBN 80-7192-998-0.

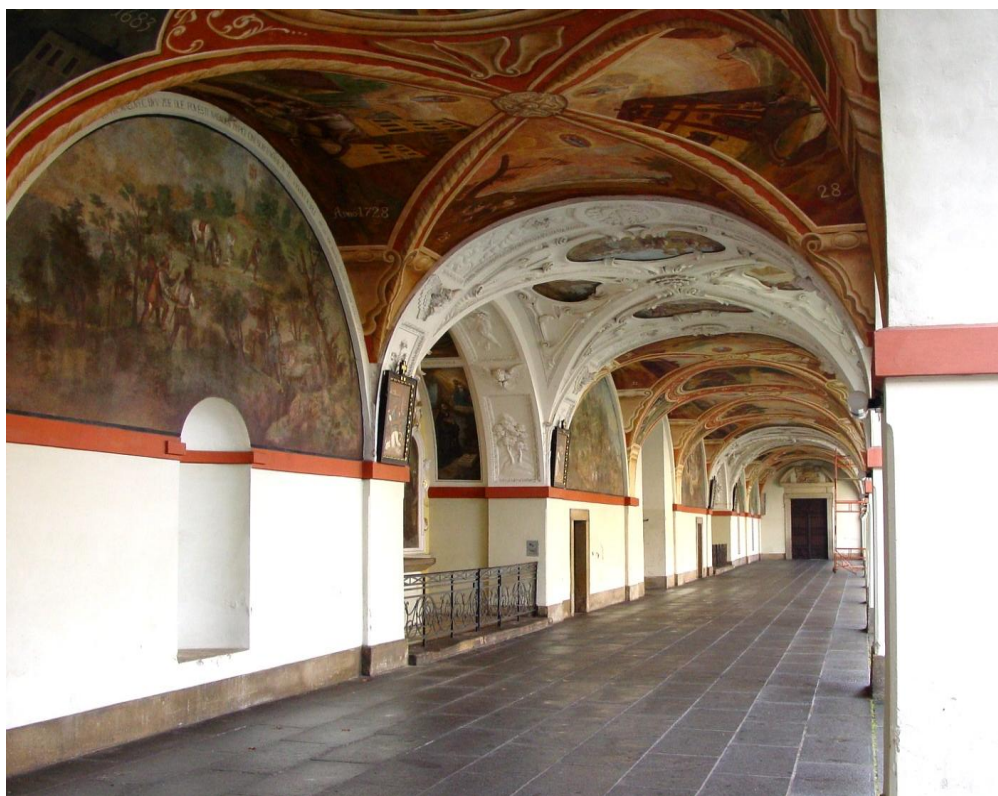
KOUTECKÁ, S.H. *Stručný místopis mariánské úcty v Čechách a na Moravě*. Portál: Praha, 1992. ISBN 80-85282-26-7.

- KRUMLOVSKÁ, O. *Místa, která léčí*. Troja: Praha, 1997. ISBN 80-902428-0-4.
- Masarykův slovník naučný* (Díl V). Československý kompas: Praha, 1931.
- NEŠPOR, Z.R., VÁCLAVÍK, D. a kol. *Průručka sociologie náboženství*. Sociologické nakladatelství: Praha, 2008. ISBN 978-80-86429-92-2.
- OHLER, N. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*. Vyšehrad: Praha, 2002. ISBN 80-7021-510-0.
- PAVLINCOVÁ, H. a spol. *Slovník: judaismus, křesťanství, islám*. Mladá fronta: Praha, 1994. ISBN 80-204-0440-6.
- ROYT, J. *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*. Karolinum: Praha, 1999. ISBN 80-7184-662-7.
- ŘÍČAN, P. *Psychologie náboženství*. Portál: Praha, 2002. ISBN 80-7178-547-4.
- SOKOL, J. *Člověk a náboženství*. Portál: Praha, 2004. ISBN 80-7178-886-4.
- ŠIMÍK, P. *MM - kroniky - Kosmas dodatky M. sáz. I / 5* [online]. 2009-11-11 [cit. 2010-1-30]. Dostupné na: <http://www.moraviamagna.cz/kroniky/k_ko1096.htm>.
- VAIS, F., DOLEŽAL, D. *Svatá Hora*. Olšanská & Hyšpler. Příbram, 1999. ISBN 80-902362-2-7.

Přílohy

Obr. č. 1 Poutní místo Svatá Hora nad Příbramí, pohled na Pražskou bránu
(zdroj: archiv autora)

Obr. č. 2 Pohled do ambitu na Svaté Hoře
(zdroj: archiv autora)

Obr. č. 3 Rytíř Malovec se modlí k Panně Marii na Svaté Hoře

- lunetový obraz na stěně v jižním ambitu Svaté Hory

(zdroj: archiv autora)

Obr. č.4 Stavba první kapličky - lunetový obraz v jižním ambitu
(zdroj: archiv autora)

Obr. č. 5 Arnošt z Pardubic se modlí k sošce Panny Marie Svatohorské
- lunetový obraz v jižním ambitu

(zdroj: archiv autora)

Obr. č. 6 Slepec Jan Procházka přichází po dlouhé pouti na Svatou Horu
- lunetový obraz v západním ambitu

(zdroj: archiv autora)

Obr č. 7 Svatá Hora je předávána do rukou jezuitů

- lunetový obraz v severním ambitu

(zdroj: archiv autora)

Obr. č.8 Jezuité odnášejí sošku Panny Marie do Prahy
- lunetový obraz v západním ambitu

(zdroj: archiv autora)

Obr. č. 9 Stavba kostela za správy jezuitů (2. pol. 17. století)

- lunetový obraz v severním ambitu

(zdroj: archiv autora)

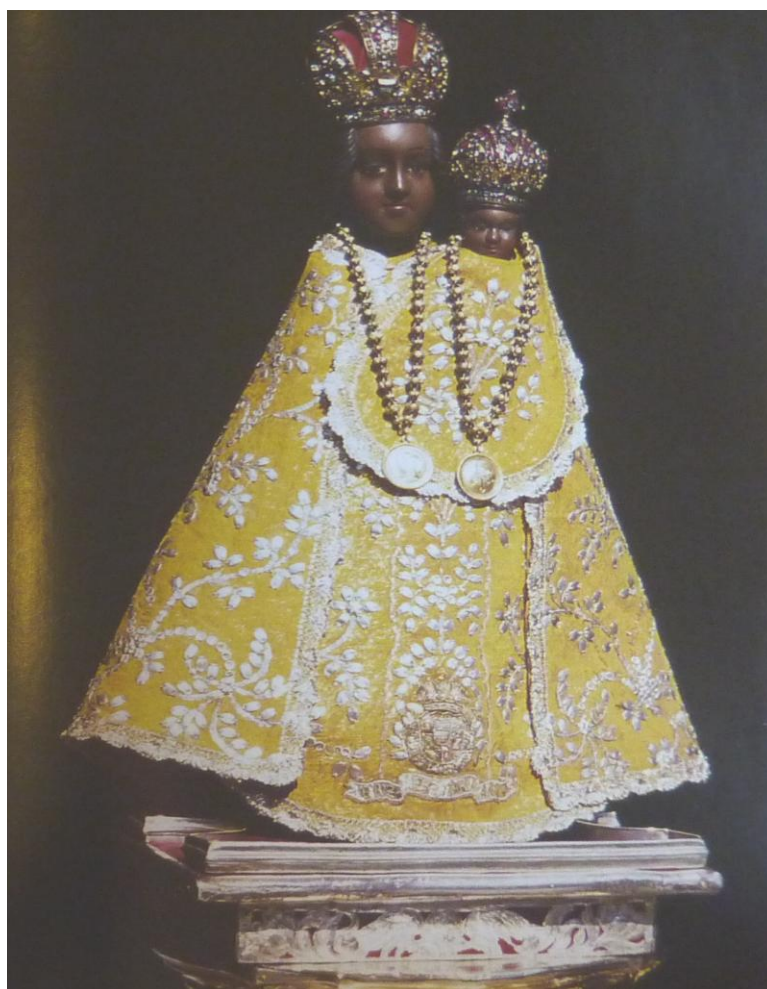
Obr. č. 10 Svatá Hora a město Příbram v roce 1665

- lunetový obraz ve východním ambitu

(zdroj: archiv autora)

Obr. č. 11 K. Škréta: Andělé adorují Pannu Marii Svatohorskou, obraz z roku 1654
(zdroj: KOPEČEK, J. *Svatá Hora*. Karmelitánské nakladatelství: Kostelní vydří, 2006.)

Obr. č. 12 Soška Panny Marie Svatohorské v dnešní podobě
(zdroj: KOPEČEK, J. *Svatá Hora*. Karmelitánské nakladatelství: Kostelní vydří, 2006.)

Obr. č. 13 Svatohorská studánka na počátku třetího tisíciletí

(zdroj: archiv autora)

Obr. č. 14 Krámky s upomínkovými předměty na Svaté Hoře

(zdroj: archiv autora)